

Нові причинки

до історії відносин російського правительства до України
в 1720-х і 1730-х рр.¹⁾

НАПИСАВ ІВАН ДЖИДЖОРА.

Протоколы, журналы и указы Верховнаго Тайнаго Совѣта, 1726—1730 гг. (Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, тт. 55, 56, 63, 69, 79, 84, 94, 101, pp. 1886—1898).

Бумаги кабинета министровъ императрицы Анны Іоанновны 1731—1740 гг. (Сборникъ имп. русскаго историческаго общества тт. 104, 106, 108, 111, 114 і 117, 1898 - 1904).

Поява в 1886 р. 55 тома одного з найповажніших російських наукових видавництв „Сборникъ имп. русс. истор. общ.“ знаменувала щасливий плян, який очевидно задумало се видавництво: оголосити з черги акти поодиноких російських державних інституцій. Від 1886 до 1898 р. опубліковано в Сборнику „Протоколы, журналы и указы Верховнаго Тайнаго Совѣта“ в 8 солідних томах. За сим пішли „Бумаги кабинета министровъ имп. Анны Іоанновны“, що служать продовженням „протоколів“ і тісно з ними вяжуть ся, бо „кабинетъ“ майже безпосередно заняв місце В. Т. Сов. Доси появилось 6 томів „Бумаг“, що містять акти до 1737 р. включно. Материял в висшій мірі цікавий і для дослідника української історії. Та заки приступлю до докладнішого обговорення сього материялу, скажу ще кілька слів про чисто-формальну його сторону, а потім про його значіне для нашої історії.

По регуляміну в В. Т. Сов. ведено протоколи з усіх його засідань. Протоколи були двоякі: властиві, підписувані всіми членами В. Т. Сов., що мали zarazом силу указів, і так звані „журнали“, в котрих нотовано підношені на засіданнях

¹⁾ Ся праця написана була з початку для семінара проф. Грушевського на львівськім університеті, на предложену ним тему, а тут друкується в переробленій формі, по вказівкам зробленим Вп. н. професором на семінарі.

справи і дискусію над ними. Редактор „протоколів“ (Н. Дубровін) подав в „Сборнику“ також як прилоги укази, видані Вер. Т. Сов. або через його посередництво, і різні донесення підвласних В. Т. Сов., сената і колегій, а то навіть і приватних одиниць. Ті донесення звичайно були предметом нарад і друкувано їх під дотичними протоколами. Редактор „Бумаг“ (професор дорпатського університету Філіппов) придержувався в порядкуванню матеріялу, о скільки сей не різнився від попереднього (були тут лишень журнали не підписувані і реєстри актів, що входили до „кабінета“, з коротким змістом) такої самої норми, як редакція „Протоколів“, теж містячи в відповідних місцях укази і донесення до „кабінета“. Та на жаль в двох останніх томах (114 і 117) редактор, аби не розширювати надто видавництва, всіх актів, які виходили в тім часі з „Кабінета“, не помістив, а робив між ними, хоть, як він говорить „осторожный“¹⁾, але все таки вибір, поміщаючи лишень важніші. Поминаючи вже те, що обережність в такім виборі, хочби як старання, все таки річ суб'єктивна, я вкажу лишень на те, що якась резолюція, чи указ міністрів з огляду на загальний характер видавництва може не мати значіння, але прим. спеціально для історії нашої може бути дуже цінною звісткою. Так „Протоколи“, як і „Бумаги“ в „Сборник-у“ поділено на літа, до котрих вони належать, і „Протоколи“ з одного року містять ся в двох томах, а „Бумаги“ в однім томі, з виїмком 101 т., де побіч матеріялу з другої половини 1729 подано також протоколи В. Т. Сов. за час від 1 січня до 4 марта 1730, себто до хвилі знесення сеї інституції, і 104, що окрім актів „Кабінета“ з 1732 р. містить в собі також й акти з 1731 р. від 10 падолиста, від хвилі установа „Кабінета“.

Так з огляду на свій характер, себто тому, що відноситься до двох найвисших інституцій державних в Росії, як і з огляду на час, має сей матеріял для історії відносин України до Росії першорядне значіння. Він дає нам пізнати властиві і правдиві пляни, з якими носило ся правительство, що до української автономії; в В. Т. Сов. і кабінеті засідали самі „свої люди“, що на сім пункті були з собою щирі і говорили те, про що Україна в тім часі ніяк не могла довідати ся; а що сї люди мали власть, отже те, що постановили, могли чи скорше чи пізнійше впровадити в житє. А був то час, коли українська автономія кінчила боротьбу за своє істнуванє з мо-

¹⁾ Т. 114, с. LV.

сковським централізмом — і та боротьба випала на її некористь. Се була важна хвиля і тому то, як кажу, згаданий матеріял має таке значінє. З другого знова боку в першій причині цінности сього матеріялу лежить його неповність. О В. Т. Сов. і Кабінет опирали ся лишень справи найважнійші та і то лишень в найбільш скороченій формі, инші справи залагоджувано в сенаті й по колеціях; проте вони не могли ввійти в се видавництво. Україна за часів Апостола була в „вѣдомствѣ кол. ин. дѣл“, отже тут концентрували ся її справи, а по Апостолі знова в сенаті „въ особой конторѣ“, так що, як я зазначив, лишень найважнійші доходили до Сов. і Каб.

Вкінці ще мушу зазначити, що і „Протоколи“ і „Бумаги“ в деякій мірі використав, ще заки вони були видані, пок. російський історик Соловйов. І так навів він у своїй „Исторіи Россіи“ наради В. Т. Сов. 1726 р. над вибором гетьмана і над увільненєм Апостола¹⁾, указ Петра II з 12 мая 1727 про знесенє податків, наложених мал. кол., і про вибір гетьмана і старшини²⁾, а вкінці також указ з 31 січня 1734, в котрім уставлено нову управу на Україні по смерті Апостола і припоручене кн. Шаховському прихилати Українців до своячення з Великоросами.³⁾ Згадаю тут ще про реферати Василенка в „Кіевській Старині“ з „Протоколів“⁴⁾ і Матушевського з 3 тому „Бумаг“ (108) тамже.⁵⁾

Переходжу до річи. Першу записку про українські справи знаходимо під 11 падолиста 1726, в звязку з перспективою турецької війни: „Еще розсуждали, дабы о Малой Россіи ея императорскому величеству донести мнѣніе ихъ: 1) что пока еще съ турки до разрыва не дойдетъ, до тѣхъ мѣстъ ради удовольствія и приласканія тамошняго (українського) народа выбрать персону годную и вѣрную изъ нихъ малороссіянъ въ гетманы. 2) Подати нынѣ собираемыя всѣ сложить, и брать неотмѣнно только тѣ, какъ сбирались при гетманахъ на войска, а войско содержать по прежнему, какъ было при гетманахъ и въ пунктахъ⁶⁾ о томъ изображено. 3) Суды между народомъ малороссійскимъ отправлять имъ самымъ, только аппеляцію, или переносъ дѣлъ опредѣлитъ до коллегіи малороссійской“.⁷⁾

1) Исторія Россіи, т. IV, ст. 923. 2) *ibid.* ст. 1050. 3) *ibid.*, ст. 1523—5. 4) Кіевская Старина, 1900 р., кн. 7. 5) *ibid.*, 1901 р., кн. 1.

6) Під „пунктами“ розуміють ся договорні статі Богдана Хмельницького з 1654 р.

7) Ся точка, як видно, далеко не годить ся з „пунктами“, де застережено повну незалежність від російського правительства в судах.

Се був лишень загальний нарис тих реформ, які рішив В. Т. Сов. „ради приласканія народа“ перевести на Україні. Близше оброблене сього проекту відложено на пізнійше, аж коли сей проєкт дістане апробацію від цариці.¹⁾ Над приверненєм гетьманства дискутовано дальше незадовго потім на засіданю 23 лютого. Тепер одначе ся справа стрінула ся з сильним протестом одного з „птенців“ Петра Великого, графа Петра Андрієвича Толстого. Він заявив, що не може цариці дораджувати привернення гетьманства, „понеже блаженныя памяти Его императорское Величество (Петро) въ томъ намѣреніи гетмана въ Украинѣ не учинилъ и у полковниковъ и старшинъ власти убавилъ, дабы Малую Россію къ рукамъ прибрать, и чрезъ тотъ способъ полковники и старшины съ подданными пришли уже въ немалую ссору. И ежели нинѣ тамо гетмана учинить и оному такожь и старшинамъ власть по прежнему дозволить, то при настоящемъ состояніи дѣлъ между Россією и турками, весьма небезопасно какихъ противныхъ слѣдованій“.²⁾ Отсей в високій мірі характеристичний вислів Толстого містить у собі всю українську політику Петра В. і наглядно показує, яких способів він уживав, „дабы Малую Россію къ рукамъ прибрать“. Та я про се буду говорити низше. На разі справа про відновлене гетьманства на тім стала, бо пам'ять Петра і його замірів була ще надто свіжа, а його „птенці“ говорили своє memento.

Цікаво, що ті члени В. Т. Сов. (на жаль в протоколі не подано їх, чи його імені³⁾), що подали проєкт поробити уступки на користь української автономії, вказували на війну з Туреччиною, як причину сих уступок. Толстой стоячи на зовсім протилежному становищу рівнож вказував на війну; значить, небезпека зі сторони України сяк чи так була.

І так зле і так не добре, та вкінці конечно треба було щось зробити „для удовольства и приласканія“ України. Найбільшим може зі всіх тягарів, які Україна з ласки Петра Великого поносила, були безперечно „роботи на лінії“, а потім та-

„Въ судахъ чтобъ ни Воевода, ни Стольникъ въ Суды Войсковые не вступались: гдѣ три человекъ козаковъ, тогда два третьяго должны судити“. (Источники Малоросс. Истор., Москва 1858, ст. 63.) ¹⁾ Ibid. ²⁾ Т. 55, ст. 60.

³⁾ Можна одначе догадувати ся, що се був князь Меншиков, на що вказують його пізнійші відносини до українських справ (про се я буду говорити низше). Зрештою тут цікаве ще й се, що проти сього проєкту виступав як раз Толстой, ворог Меншикова.

кож „низовий поход“ проти східних диких орд. З донесення сената до В. Т. Сов. з 16 марта 1726 довідуємо ся, що було в 1724 р. в Дербені і кріпости св. Хреста занятих 10.521 Українців під полковником Милорадовичем. З того числа в 1725 р. було коло робіт в згаданій кріпости 6.790 люда. Отже з того числа „отъ цынготной и другой тяжкой болезни — як голосив рапорт — повалились и отъ татаръ... на бояхъ и нападеніями въ разныхъ мѣстахъ побито и умерло **5183** человекъ“. 961 хорих відпущено до дому. Значить з 6790 лишило ся здорових лишень 646 людей і ті, як доносить сенат, попали в крайну нужду, так що крім хліба жадної иньшої поживи, ані одіжи і обуви не мають.¹⁾

Можна собі уявити, з яким серцем зносив український народ такі походи. Щоби отже чимось „тамошний народъ приласкати“, підніс В. Т. Сов. 18 марта гадку, щоби в кріпости св. Креста Українців замінити донськими козаками.²⁾ 28 марта порішено сю справу в той спосіб, щоби з 5.000 козаків, котрі в сїм році мали іти до тої кріпости на заміну попередно висланим, взяти по 3 рублів від козака, а за ті гроші наняти добровільних робітників.³⁾ Сю справу порушувано ще пару разів, остаточно затверджено 1 цвітня⁴⁾, а 6 того таки місяця післано про се указ президенту малорос. кол. звісному Велямінову.⁵⁾ Тих козаків, які поки-що були ще в кріпости св. Хреста, наказано в вересні пустити до дому, а до того часу визначено їм платню по 30 коп. місячно.⁶⁾ Щоб сій полекші надати вид великої ласки, постановив В. Т. Сов. не відразу голосити, що в заміну за службу положено ціну 3 руб., а запитати вперед козаків, кільки вони самі будуть давати. „И когда они, какъ безъ сумнѣнія чаемо, представляютъ въ дачю со всякаго человека болѣе 3-хъ руб., то имъ въ то время объявить, что ея имп. вел. милосердудя о нихъ, повелѣла съ нихъ взять только по 3 руб., дабы они тѣ деньги симъ способомъ безъ озлобленія или еще и съ охотою заплатили.“⁷⁾ Після донесення Велямінова справді козаки годились давати значно більше гроша, ніж було встановлено, прим. ніжинський полк годив ся давати по 8 руб. за козака, а полтавський навіть 10 руб., і в жаднім полку не предклядано меньше 3 руб.⁸⁾

1) Т. 55, ст. 119—150.

2) Ibid., ст. 115.

3) Ibid., ст. 149.

4) Ibid., ст. 176.

5) Ibid., ст. 200.

6) Ibid., ст. 180.

7) Ibid., ст. 149.

8) Т. 56, ст. 110—111.

Перша точка проекту, поставленого на засіданню В. Т. Сов., іменно що до вибору нового гетьмана, як ми бачили, не була прийнята; не сповнено те-ж і третьої, себто не привернено Україні самоуправи в судівництві, бо се так як і привернене гетьманства противило ся засаді „убавлення влади старшинамъ“. Зіставала ся ще друга точка: знесенє податків, наложених Петром, чи то малоросійською колегією в 1723 р. Згадана колегія невпинно винаходила чим раз більше нових промислів, котрі радила оподаткувати. Те саме, лишень значно обережнійше і в меншій мірі пропонував сенат в докладі з 27 мая.¹⁾ Та В. Т. Сов. не тільки що не згодив ся на ті пропозиції, але указом з 1 червня наказав знести всі податки, наложені в 1723 р.²⁾ При таких полекшах „тамошньому народу“ подумали також і о „приласкані“ спеціально старшини. 1 цвітня В. Т. Сов. заявив ся за відпущенєм на Україну миргородського полковника Данила Апостола, який разом з иньшими сидів в Петербурзі з причини, що був замішаний в справу Полуботка. Цариця поки що відложила сю справу, обіцяючи нарадити ся ще про се з В. Т. Сов.³⁾ Очевидно не могла відразу рішити ся на випущенє чоловіка, котрого уважали спільником Полуботка, — пустити його тепер, коли зближав ся „разрывъ съ турки“. Ся kwestія затягнула ся на довший час, аж 5 мая цариця дала свою згоду на увільненє Апостола⁴⁾, в котрого по всій правдоподібности були сильні заступники, а головно всемогучий тоді Меншиков. Притім одначе полковник мусів лишити свого сина в Петербурзі в запоруку вірности батька, а від нього самого приказано відобрати „крѣпкую присягу“ вірности.⁵⁾ В ній зобов'язував ся Апостол бути цариці і її наслідникам „вѣрнымъ, добрымъ и послушнымъ рабомъ“, всякі права царські „узаконенные и впредъ узаконяемые предостерегаютъ и обороняютъ“, а передовсім покляв ся на час свого побуту на Україні без указу „съ турки, съ крымцы, съ поляки, съ запорожцы и съ другими некоторыми народами посторонними корреспонденцій не имѣть“. ⁶⁾ Кілька місяців пізнійше (21 жовтня) В. Т. Сов. порішив увільнити иньших старшин: Лизогуба, Чарниша і Жураковського. Їх сини мали те-ж позістати в Петербурзі.⁷⁾ Та над усяке сподіванє, коли сенат запитав, що з тими

¹⁾ Т. 55, ст. 325—6.

²⁾ Т. 55, ст. 322.

³⁾ Т. 55, ст. 178.

⁴⁾ Т. 55, ст. 263.

⁵⁾ Т. 55, ст. 263.

⁶⁾ Т. 55, ст. 294.

⁷⁾ Т. 56, ст. 290.

закладниками робити, чи їм будувати доми, чи ні, В. Т. Сов. був змушений відповісти, що не тільки сини старшин, але й вони самі мусять нозістати в Петербурзі. „Ея Величество не только не соизволила (на від'їзд), но повелѣла, чтобъ они (старшини) по прежнему указу жили здѣсь въ Санктъ-Питербурхе“.¹⁾ Як видно, цариця взагалі чомусь менш радо годила ся на увільнюване старшин, як В. Т. Сов.

Для України в тім часі зроблено лишень маленьку уступку в виборі старшини. По указу Петра I з 9 січня 1715 р. на всі старшинські місця не виключаючи мали вибиратись лишень кандидати, а пізнійше одного з них затверджувало правительство. Тепер В. Т. Сов. виеманципував полковників з сього правила, лишень зажадав, щоби виборці давали писемну записку, що пропонуваній ними на полковника „персона добрая, заслуженная и въ вѣрности неподозрительная“.²⁾ Всі ті одначе уступки, так сказати, нічого правительства не коштували. За те що иньше було зі знесенем податків наложених в 1723 р. Правительство не могло з легким серцем зрезигнувати з таких значних доходів, які давала Україна³⁾, а які мало у власному заряді, себто в руках малорос. колегії. При тім небезпека

¹⁾ Т. 56, ст. 601.

²⁾ Т. 56, ст. 325.

³⁾ Податок на Україні був двоякий: з промислів (з куреня горівки і пива, з пчіл, тютюну і т. д.), з торгів, шинкарства і т. д. плачено грішми і так сказати „від ґрунту“ в натураліях. По донесеню малорос. кол. Верховному Т. Сов. (в цвітні 1727 р.) в рр. 1724, 1725 і 1726 загальна сума податків на Україні виносила в грошах: 114.495 руб. 20 коп. (1724), 98.559 руб. 20½ коп. (1725) і 92.391 руб. 35 коп. (1726); в натураліях (збіже, борошно, крупи і т. и.): 30.578 чверток 4 четверики (1724), 24.559 чверт. 1 четверик (1725) і 19.551 чверт. 6 четвериків (1726), окрім „припасів“ як меду, соли, тютюну, олію, горівки, якої за 1725 і 1726 рр. вибрано 1638 відер і 13 кварт. Запроваджене малорос. колегією нових податків, яких перед тим не було, принесло в 1724 р. 42.366 руб. 95 коп. більше, як можна булб вібрати на підставі давнійшого оподаткованя, а в натураліях 19.813 чверток „разнаго хлѣба“. Значить, грошовий податок зріс о ⅓, а натуральний більш як о половину. На підставі отсього справозданя малорос. кол. можна обчислити, що козацька і посполита людність вносила до загальної суми грошового податку 57·5%, старшина і духовенство разом тільки 12%, а решту, себто 30·5% близше неозначена в справозданю категорія „приезжихъ разныхъ чиновъ людей“. Т. 63, ст. 486—501. Для інформації додаю, що по переписи в 1721 р. в десяти українських полках людність (крім старшини і духовенства) винесла 142.469 душ, з чого на козаків випадало 53.849, на посполитих 88.620. Соловьевъ, Исторія Россіи, IV, ст. 938.

війни з Туреччиною минула. Проте В. Т. Сов., одержавши відповідний указ цариці 21 липня того таки року, без церемонії відкликав своє розпорядження з 1 червня і наказав малорос. колегії збирати дальше податки „отъ вишнихъ до нижнихъ чиновъ“.¹⁾ Указ з 1723 р. навіть розширено на людність, переписану на імя цариці, яка перед тим була від сього вільна.²⁾ В другій половині 1726 р. не тільки не думали про вибір гетьмана, але постановили таки на добре загніздити ся на Україні та цілу управу взяти в свої руки. Малорос. кол. просила, щоб дозволено їй перенести ся з Глухова куди подальше, як до Ніжина або Прилук, щоб „за дальною пересылкою во всякихъ дѣлахъ не чинилось продолженіе“, як се було до тепер тому, що Глухів лежить майже на границі України й Росії. Дальше просила колегія правительство, щоб воно побудувало дома для членів кол. і її канцелярії. Сенат в своїм докладі до В. Т. Сов. попер сї просьби.³⁾ В. Т. Сов. першому жаданю відмовив, на друге згодив ся, поручаючи Велямінову донести, кілько таких домів потреба і що така „постройка“ буде коштувати.⁴⁾ На разі кол. мусіла містити ся, як доси, по кватирах.

Малоросійська колегія готова була справді розложити ся на Україні на „власну хату“, коли-б дальші випадки не були тому перешкодили. Першим таким випадком було її зіткнене з Меншиковим. Кн. Меншиков мав на Україні великі маєтності: місто Почеп (в стародубському полку) і Ямпіль (в ніжинському), даровані йому ще гетьманом Скоропадським в 1709 р. Всі податки з тих місцевостей, які збирали ся на гетьмана, йшли тепер до кишені Меншикова по „жалованій грамоті“ Петра Великого. Заведена по смерті Скоропадського малорос. кол., не відаючи про сей привілей, пробувала була збирати з тих маєтностей податки, та мусіла сього потім занехати. Одержавши одначе звісний указ з 21 липня 1726, в котрім наказувало ся стягати податки навіть з місцевостей переписаних на царицю, вона з'їгнорувала привілей Меншикова і приложила той указ і до його волостей⁵⁾ і тим нажила собі не аби якого ворога. „Свѣт-

¹⁾ Т. 55, ст. 488. ²⁾ Ibidem. ³⁾ Т. 55, ст. 326. ⁴⁾ Т. 55, ст. 324.

⁵⁾ Які доходи мав кн. Меншиков зі своїх українських маєтностей, свідчать хочби виказ стягнених податків, по які була колегія витягнула свою руку, а які на підставі жалованної грамоти належали Меншикову. І так в 1724 р. колегія з тих волостей мала доходу в грошах 2.344. руб. 73 коп., а в натураліях 957 чверток і 4 четвертики ріжного хліба. В 1725 р. до листопада стягнула колегія з тих маєтностей 928 р.

лїйшій князь“, звїсний з свого замилуваня до накопичуваня багатства якими би там не було способами, дуже озлобив ся тим учинком мал. кол. і подав на неї жалобу.¹⁾ Розуміє ся, що В. Т. Сов., в котрім жалобщик займав перше місце, рішив справу в користь Меньшикова, а від колеїї зажадав виясненя, чому вона так поступила.²⁾ Се було з початком 1727 р. в марті.

Меньшиков, зайнявши вороже становище супроти мал. кол., мимоволї мусїв стати по сторонї тих, що бажали собі знесеня сеї зненавидженої інституції, себто по сторонї українського населеня. 6 мая 1727 умерла Катерина I, а царем приголошено Петра II малолїтка, під формальною опікою Меньшикова. На Україну посипали ся як з рога обильности ласкаві розпорядженя. 12 мая В. Т. Сов. знов рішив знести податки, наложені малоросійською колеїєю, а збирати лишень ті, „которые надлежатъ по пунктамъ Богдана Хмельницкаго збираны при бытности потомъ бывшихъ гетмановъ“. ³⁾ Того самого дня видано заборону Великоросам купувати які небудь посілости на Україні, „чтобъ отъ того малороссійському народу обиды не было“. Тим, що вже переднійше закупили тут маєтности, наказано звернути гроші, а тим, котрі на будуче купували-б на Україні землю, zagrożено відобранем купленого без звороту заплаченої суми.⁴⁾ Зараз таки вислано на Україну указ, в котрім побіч згаданого знесеня податків подано надїю, „что къ нимъ въ Малую Россію гетманъ и старшина⁵⁾ будутъ опредѣлены впредъ вскорѣ, какъ прежде было по договору Богдана

83 коп. і 836 чверт. „провіянта“, не вчисляючи в се податку з соли і тютюну. Се, як кажу, був лишень податок, який ішов на Меньшикова, що одначе не виключало звичайної панщини, яку відбували йому піддані в тих маєностях. Т. 63, ст. 502. ¹⁾ Т. 63, ст. 413. ²⁾ Т. 63, ст. 412.

³⁾ Т. 63, ст. 480 і 484. Поки збиранє податків було в зарядї малор. колеїї, всякі полекші податкові, в родї наведеної в горі, були дуже сумнівної вартости, а головнo полекші що до податків in natura. На Україні не було якоїсь сталої системи податкової, не було те-ж прелїмінаря бюджетового, так, що зборщики „гдѣ сколько могутъ собрать“ — як говорить ся в донесеннї малорос. колеїї — то беруть. Значить, що при „добрій волї“ колеїя і її орґани по всяких полекшах могли стягнути стільки, скільки їм було потреба. Т. 63, ст. 503. ⁴⁾ Т. 63, ст. 510.

⁵⁾ На Україні за часів мал. кол. дуже давав ся чути брак старшини. Половина генеральної старшини, як звїсно, сидїла в Петербурзі. В 1726 р. доносила колеїя, як писав сенат до В. Т. Сов., „что въ малороссійскихъ полкахъ многихъ сотниковъ и другой полковой старшини нѣтъ, и затѣмъ въ полковыхъ и протчихъ правленіяхъ учинилась остановка, да и промероріями въ ту коллеію изъ генеральной войсковой

Хмельницького“.¹⁾ Рівночасно Велямінова покликано в Петербург з „приходными и расходными книгами“.²⁾

Непевні з початку обіцянки привернення автономії Україні почали прибирати чим раз конкретніші форми. 16 червня того таки року В. Т. Сов. ухвалив перенести українські справи з сената в колегію „иностранныхъ дѣлъ“, де вони давнійше були.³⁾ Два місяці пізнійше (18 серпня) переведено також всякі справи українського духовенства, крім „самыхъ духовныхъ дѣлъ“, з синода до тої колегії.⁴⁾ Вкінці приступили до вибору гетьмана. На засіданю 17 червня наказав В. Т. Сов. „одну булаву серебрянную для посылки къ гетману отослать въ иностранную коллегію“⁵⁾, а 20 того місяця постановив вислати тайного совітника Федора Наумова на Україну, щоб був присутній при виборі гетьмана.⁶⁾ Наумов одначе ще не зараз виїхав, бо аж при кінці липня виготовлено йому інструкцію про вибір гетьмана і старшини, на котрій то інструкції Меншиков зробив дописку при точці о виборі старшини: „кромѣ жидовъ“.⁷⁾ Велямінова раз пораз взивали до Петербурга, тимчасом малорос. код. поки що все формально не була знесена. Доперва на два дні перед вибором гетьмана, який відбув ся 1 жовтня 1727 р., В. Т. Сов. постановив „Малороссійской коллегії членовъ взять въ Санктъ-Петербургъ“.⁸⁾ Між тим зроблено ще пару дрібнійших уступок для України, з котрих найважнійше занехане стягання по копійці на день від кожного на полки розложені на Україні.⁹⁾ Одначе місцева людність мусіла дальше, як і перед тим, удержувати своїм коштом 9 російських кінних полків.¹⁰⁾ Наумов по-

канцелярії объявляють, что за неимѣніемъ при полкахъ старшины... въ войсковыхъ и челобитчиковыхъ дѣлахъ чинится многое неисправление“. Т. 55, с. 328. Про те саме доносив сенат в 1727 р. Т. 63, ст. 593. Се донесене дає сумний образ того неладу, який повстав на Україні підчас боротьби російських порядків з українським автономічним устроєм. ¹⁾ Т. 63, ст. 484. ²⁾ Ibidem. ³⁾ Т. 63, ст. 747.

⁴⁾ Т. 69, ст. 257.

⁵⁾ Т. 63, ст. 270.

⁶⁾ Т. 63, ст. 779.

⁷⁾ Т. 69, ст. 129.

⁸⁾ Т. 69, ст. 394.

⁹⁾ Т. 69, ст. 11.

¹⁰⁾ На Україні в 1727 р. стояли отсі російські драгунські (кінні) полки: 1) Київський, 2) Троїцький, 3) Тобольський, 4) Новотроїцький, 5) Олонецький, 6) Ямбургський, 7) Хлопов, 8) Владимирський і 9) Вятський. Т. 69, ст. 19. Полки ті, як доносила воєнна колегія В. Т. Сов., „довольствовались какъ провіантомъ, такъ и фуражемъ отъ тамошнихъ жителей, съ нихъ же (жителей) собираются на драгунъ и харчевые и копѣчныя деньги“. Ibid., ст. 12. Згадана в горі реформа, яку пропонувала в. кол., мала бути по її представленю така: „Надежितъ для

зістав при гетьмані в характері „министра для государевыхъ дѣлъ“, а в дійсности займав становище рівнорядне майже з гетьманом, а крім цього додано йому ще помічників. Та правительству титуловане Наумова „міністром“ при гетьмані видало ся невідповідним — за багато, мовляв, чести. Проте вже з початком 1728 р. (22 марта) В. Т. Сов. велів „Наумова не писать министромъ, но писать только чинъ его тайный совѣтникъ, разсуждая, что при гетманѣ министра государю держать не надлежитъ“.¹⁾ Остаточню цілу ту історію з приверненням гетьманства закінчено тим, що гетьмана 22 липня 1728 піддано в військових справах фельдмаршалови кн. Голіцину як кожного иншого генерала, але за те сей указ одержав гетьман — через колегію „иностранныхъ дѣлъ“.²⁾ Від того часу аж до кінця свого існування В. Т. Сов. не підносив жадних принципіальних питань³⁾ що до політичного становища України тай взагалі мало нею займав ся, з виїмком хіба річий меншої ваги, як: жалобами на російських офіцерів, як також на бувшу малорос. кол. і т. и.

охраненія Украины поселить въ Малой Россіи при каждомъ полку гетманского регимента по одному полку драгунскому (дотепер вони стояли по кватирах), выключая изъ того числа одинъ стародубскій полкъ за недовольствомъ хлѣба и конскихъ кормовъ. И ежели сіе мнѣніе — писала колегія дальше — въ В. Т. Совѣтѣ за благо принято будетъ, то надлежитъ объявить прежде тамошнымъ жителямъ, что сіе чинится для ихъ общей пользы, дабы свободны они были отъ постоевъ и отъ тягостей, которые имъ отъ квартиръ происходят, и чтобъ въ мѣсто того при каждомъ Малороссійскомъ полку отведены были на поселеніе девяти драгунскихъ полковъ удобныя мѣста и на конскій выпускъ довольные луга. А какъ въ тѣхъ мѣстахъ тѣ полки построятся, то уже малороссійскіе жители отъ постоевъ уволены будутъ, къ томужъ и самымъ имъ удобіе на тѣ драгунскіе полки доставить провіантъ и фуражъ, а полкамъ (козацкимъ) свободно всегда для содержанія форпостовъ... въ компаненты вступать. *ibid.*

¹⁾ Т. 79, ст. 232. ²⁾ Т. 84, ст. 147.

³⁾ В тім році підчас побуту Апостола в Москві правительство видало для України т. зв. „рѣшительные пункты“ — документ засадничої ваги, де надано правне значіне усім тим виломам в українськім автономічнім устрою, яке поробило російське правительство за Петра Великого, а що найважнійше, сформувало генеральний військовий суд так, що половина його членів (3) мала бути обсаджена Великоросами. Сього документу нема в протоколах В. Т. Сов., бо його видано через кол. ин. дѣлъ, проте я ширше про нього не говорю. В цілости видрукований він в дод. до IV ч. Истор. Малор. Бантиша-Калянського (вид. з 1822) ст. 271.

З початком 1730 р. (18 січня) помер Петро II, а на російський престіл покликану Анну Іванівну. Нове правительство з початку не робило ніяких змін в розпорядженнях дотично України, виданих попереднім правительством. Гетьманство поки що позістало і на дальше, та з иньших жерел знаємо¹⁾, що гетьманство на Україні лише толеровано до часу, — до незадовго сподіваної смерти Апостола, який був уже старцем. На се зрештою вказує й пізнійша поведінка правительства. Як лишень розійшла ся вість, що Апостол „заболѣлъ жестоко параличемъ“, правительство зажадало „миѣнія о Малой Россіи“ від кн. Олексія Шаховского, який тоді перебував на Україні вже від часу, занятій упорядкованем слобідських полків. З тої рації уважали його знавцем українських справ, яким він дійсно був. „Хотя въ бытность В-го Сіятельства здѣсь въ С. Петербургѣ“ — говорило ся в указі з 18 мая 1733 р. — „по указу Ея И. В-а за извѣстіемъ Вамъ въ малороссійскомъ порядкѣ имѣлось разсужденіе, какимъ образомъ впредь по смерти нынѣшняго гетьмана съ Малороссією поступать и на какомъ основаніи оныхъ содержать надлежитъ, токмо онаго (разсужденія) за отбытіемъ В-го Сіятельства и по нынѣ не окончено; а понеже нынѣ объ ономъ разсужденію быть весьма потребно, того ради благоволите для всеподданнѣйшаго о томъ Е. И. В. представленія, посовѣтовать... написавъ объ ономъ свое разсужденіе съ мнѣніемъ, прислать въ кабинетъ съ нарочно посланнымъ безъ замедленія.²⁾ Я навмисне навів той указ, бо з нього доволі ясно, що правительство Анни вже давно носило ся з думкою перемінити дотеперішній порядок на Україні. Коли зважимо, що Шаховский їдучи на Україну з Петербурга вже 9 січня 1733 був в Москві³⁾, то побут його в Петербурзі, а з тим і „разсужденія“ його з міністрами „о новомъ порядкѣ въ Малой Россіи“ припадають на кінець 1732 р. Та готового плану, як належить той „порядок“ запровадити, правительство видно поки що не мало. Отже коли прийшла відомість, що гетьман 28 цвѣтня тяжко захорував⁴⁾, міністри зажадали від Шаховского ради. Відповідь Шаховского на згадане візване надійшла в половині червня, та на жаль в журналі кабінета її не подано, лишень занотовано під днем 16 червня, що „получено письмо

¹⁾ Соловьевъ, Ист. Росс., IV, ст. 1206.

²⁾ Т. 106, ст. 222.

³⁾ Т. 106, ст. 21. ⁴⁾ Т. 108, ст. 187. Маркович, Записки I, ст. 406.

князя Шаховского въ отвѣтствіе съ разсужденіємъ о гетманѣ^{.1)} Здасть ся не помилю ся, коли скажу, що для нарад над українськими справами покликано до Петербурга команданта „українського корпусу“ генерала Вайсбаха, який те-ж від довгого часу перебував на Україні. В журналі кабінета під 11 серпня занотовано, що на нараді, на котрій був Вайсбах, хоч не входив в склад кабінета, „имѣли расужденіе объ украинскихъ дѣлахъ“^{.2)} Тут не від річи буде сказати, що в Польщі в тім році розпочала ся так звана сукцесійна війна між двома кандидатами до польської корони: Станіславом Лещинським і сином бувшого короля Августом III. Росія на рівні з иньшими в польських справах інтересованими державами брала в тій війні участь, а в числі російських військ був також одинайцятьтисячний відділ козаків під наказним гетьманом Лизогубом. До річи лишень зазначу, що з українськими військами російські военні власти поводили ся зовсім без церемонії; на доказ вистарчить хочби й се, що згаданий відділ козаків віддано під команду російському полковникови^{.3)}

В Польщі війна, на правім березі Дніпра увихають ся агенти Лещинського і манять на свою сторону Запорожців^{.4)}, з Криму теж приходять недобрі вісти про ворожі замисли Татарів — ось про що доношено з України правительству з кінцем 1733 і з початком 1734. На тім не кінець; 15 січня 1734 р. „резидент“ при гетьмані генерал Нарішкін доніс про обложну хворобу гетьмана і просить указу, як йому поступати в разі смерті Апостола^{.5)} Незабаром потім Нарішкін звіщає про смерть гетьмана (17 січня), а слідом про появу польських шпівнів на Україні^{.6)}, а вкінці прийшла найпоганійша для правительства вість про прибутє до Криму непримиреного мазепинця Орлика і кокетованє „станіславців“ з Татарами — очевидно не з добрим намірами для Росії^{.7)} В Петербурзі заметушили ся. Перед очима правительства дуже легко міг стати 1708 рік, бо-ж виринули ті самі чинники: „станіславці“ (сторонники Лещинського), мазепинці в особі Орлика — бракувало лишень Шведів. До кн. Шаховского, який тоді стояв на чолі корпусу військ на правім березі Дніпра, пішли укази за указами, щоб чим скорше удав ся до Глухова — обняти управу, тим більше,

¹⁾ Т. 106, ст. 310. ²⁾ Т. 106, ст. 384. ³⁾ Т. 106, ст. 425. ⁴⁾ Т. 106, ст. 437. ⁵⁾ Т. 108, ст. 11. ⁶⁾ Т. 108, ст. 32. ⁷⁾ Т. 108, ст. 134.

що Нарішкін під той час був у Петербурзі. Перший такий указ післано йому 17 січня на вість, що гетьман небезпечно хорий. В нім наказувано Шаховському переняти управу в свої руки. „...И ежели онъ, гетманъ въ самую глубочайшую болѣзнь придетъ или умретъ, то повелѣваемъ Вамъ — сказано в указѣ — при ономъ случаѣ пристойныя мѣры взять и во всемъ такимъ образомъ поступать, какъ о томъ извѣстное вамъ Наше намѣреніе состоитъ и мы на васъ въ томъ надежду имѣемъ, безъ всякаго упущенія и при томъ на обращенія ихъ малоросійскія, а особливо при нынѣшнихъ конъюктурахъ накрѣпко и недреманнымъ окомъ смотрѣть и о томъ Намъ обстоятельно репортовать, съ представленіемъ о учрежденіи порядковъ мнѣнія своего“.¹) При тім дано йому до диспозиції поблизькі гарнізонні і полеві полки.²) В тиждень після сього правительство дізнавши ся вже про смерть гетьмана, післало Шаховському другий указ, в котрім наглити його, щоби з можливим поспіхом їхав до Глухова і щоб обнявши там управу поступав „до дальнѣйшаго... указа по извѣстному Вамъ нашему намѣренію и по преждепосланному указу со всякомъ (sic!) прилежнымъ надѣніемъ (радѣніемъ) и осторожностію, безъ упущенія, присматривая при томъ на поступки тамошняго малоросійскаго народа накрѣпко, и что отъ нихъ происходитъ будетъ, о томъ надлежащія и пристойнія мѣры взять“.³)

Між тим правительство заняло ся виробленем нової форми управи України. 29 січня відбуло ся в Петербурзі „особое совѣщаніе“, на котрім поставлено ось який проєкт управи Україною: „Гетману впредь быть не разсуждается, а быть правленію, вмѣсто чина гетманскаго, во шти (sic!) персонахъ состоящему, а именно: изъ трехъ великоросійскихъ, изъ трехъ малоросійскихъ и къ тому представляется нынѣ, хотя на время, пока дѣло въ надлежащей порядокъ приведено будетъ, кн. Алексѣй Шаховскій, а кому при немъ изъ великоросійскихъ и изъ малоросійскихъ быть, тому ниже сего представляются кандидаты, которымъ быть въ засѣданіи въ равенствѣ, а сидѣть по правой сторонѣ русскимъ, на лѣвой малоросійскимъ и править дѣла по прежнимъ инструкціямъ и рѣшительнымъ пунктамъ, а генеральному воинскому суду быть по прежнему; тому правленію быть подъ вѣдѣніемъ сената въ особливої конторѣ. И сіе — додано в тім проєкті — содержать секретно, а въ указахъ

¹) Т. 108, ст. 14.

²) Ibidem.

³) Т. 108, ст. 21.

и въ прочихъ письмахъ не показывать, что намѣреніе имѣется гетмана не выбрать“. ¹⁾ Під тим проектом підписали ся учасники сього „особаго совѣщанія“: Мініх, Андрей Остерман (канцлер), кн. Олексій Черкаскій (віцеканцлер), Андрій Ушаков (начальник тайної канцелярії) і Петро Шафіров. Кандидатами до тої управи поставлено з Росиян: Івана Велямінова, Степана Количева, Андрія Чернишева і Дмитра Порецкого, з Українців: генерального обозного Лизогуба, підскарбія Марковича (Андрія) і генер. осаула Мануйловича. Того таки дня подано сей проєкт до апробати Анні, котра власноручно дописала: „опробуєца“. ²⁾

Два дні пізнійше повідомлено особним „именнымъ“ указом про що йно наведену постанову кн. Шаховского, даючи йому свободну волю в іменованю або усуваню так російських як і українських членів новоустановленої управи. З Росиян радило правительство вибрати офіцерів „достойныхъ и способныхъ“, а що до пропонованих самим таки правительством українських кандидатів: Лизогуба, Марковича і Мануйловича, то їх лишено в такім разі допустити до управи, коли за ними „ничего подозрительнаго и противнаго не знаетъ“. В противнім случаю міг Шаховскій заіменувати на їх місце иньших. Особливо поручено йому наглядати Росиян, членів генерального суду, чи вони „достойни, ибо надобно такихъ людей въ томъ судѣ имѣть, которые-бъ были правдивы, и къ взяткамъ не лакомы, и не было-бъ отъ нихъ народу озлобленія, и дабы онѣ малороссійскій народъ правосудіємъ тѣхъ великороссійскихъ судей былъ доволенъ и приобыкалъ къ великороссійскому правленію“. „Вамъ-же... предостерегать того, чтобъ какой шатости въ малороссійскомъ народѣ подъ нынѣшній часъ не произошло и смотрѣть того прилежно“, в такім разі „поступать по силѣ инструкции и отправленныхъ недавно нашихъ указовъ, толь найпаче, что Вы о нашемъ въ томъ намѣреніи и соизволеніи свѣдомы“. А що правительство не було певне, які можуть зайти на Україні обставини, а Шаховского будь-що-будь вязала дана йому інструкція, то заздалегідь дозволено йому відповідно до потреби інструкцію змінити. Окрім того наказував указ усунути дотеперішнього члена військового суду, смоленського шляхтича ротмістра Пассека, понеже ему въ судѣ войсковомъ быть весьма разсуждаемъ не за потребно“. Вкінці наказано всі ті розпорядження держати в найбільшій секреті. ³⁾

1) Т. 108, ст. 22—23. 2) Т. 108, ст. 23. 3) Т. 108, ст. 24—25.

Все, що дотепер зроблено, здавалося правительству ще за мало для того, аби „малоросійський народъ приобыкалъ къ великоросійскому правленію“. Разом з попереднім указом воно видало вельми інтересне припорученє Шаховському, котре також вияснює усуненє Пассека з генерального суду. „Понеже Мы — говорило ся в указі — увѣдомились, что смоленская шляхта съ малоросійскими жителями въ свойство вступаютъ и съ обоихъ сторонъ сыновей женятъ и дочерей выдаютъ, что, кажется, противно Нашему интересу, а за пристойнѣе и полезнѣе разсуждается, дабы оный малоросійський народъ имѣлъ своится и въ свойство вступать съ Нашимъ великоросійскимъ народомъ. Того ради повелѣваемъ Вамъ, дабы Вы по Вашему искусству, секретно подъ рукою особово трудились малоросіянъ отъ свойства съ смольняны и съ поляки и съ другими зарубежными жителями отводить, а побуждать ихъ и искуснымъ образомъ приводить въ свойство съ великоросійскими. И сіе содержать секретно“. ¹⁾ Тимчасом заки Шаховский приїхав до Глухова, „малоросійська міністерська канцелярія“ одержала з Петербурга наказ переловити розісланих по Україні польських шпiонiв, яких мало бути 11 люда і перевести строге слiдство, чи ті шпiони не мали з Українцями яких зносин і „съ кѣмъ изъ малоросійскихъ жителей къ какому злему намѣренію согласія“. А коли би справді на кого впало підозрінє, то „о томъ слѣдствіе и розыскъ производитъ безъ всякаго упущенія“. ²⁾ Підозрівали загал в зносинах з польськими шпiонами, підозрівали те-ж Богу духа винні одиниці без найменшої підстави лишень з тої розумної радії, що ану-ж припадково дасть ся що викрити. ³⁾ Так поступлено з Лизогубом, котрий вертав з польського походу, щоб зайняти місце члена управи. Насамперед перегляділи в Глухові його донесеня з театру війни до Апостола. Потім перевели на нiм ревiзiю в Ризі, через котру він переїздив і забрали у нього всі папери. ⁴⁾

Шаховский приїхав до Глухова 1 марта. ⁵⁾ Він видно був незадоволений з такої „конституції“, яку правитель-

¹⁾ Т. 108, ст. 26.

²⁾ Т. 108, ст. 32—33.

³⁾ Правительство поручило кн. Шаховскому переглянути листи Лизогуба до Апостола лишень в тій цілі, що була zarazом причиною, „не найдется-ли въ нихъ (листах) чего сумнительнаго“. Т. 108, ст. 117.

⁴⁾ Т. 108, ст. 209, 238, 264, 320. ⁵⁾ Маркович, Записки, I, ст. 421.

ство надало Україні і подав свій проєкт запровадження „нового порядку“. Проєкту Шаховського нема в „Сборнику“, але зміст його поданий в відповіді правительства на нього. Шаховський передовсім пропонував, щоб управу на Україні віддати одному чоловікови, а не колегіальній інституції, бо в такому разі в канцелярії можуть зайти великі труднощі і проволока в залагоджуваню справ. При тім покликавав ся на те, що давніше один гетьман підписував всякі резолюції, що належали до компетенції гетьманського уряду. Другою річю, котрої дуже не бажав собі Шаховський, було допущенє до управи української старшини. На його думку і так „старшина уже давно желаніє имѣла къ полученію правленія войсковой генеральной канцеляріи, а когда нынѣ уже во оной присутствіе получаютъ, то впредь оныхъ отрѣшить уже не такъ удобно будетъ, какъ бы они къ тому дѣлу допущены не были“.¹⁾ Я не маю в можності тут рішити, на скільки Шаховський в тім своїм „проєкті“ був щирий; можна одначе догадувати ся, що він пропонуючи правительству порученє всеї власти на Україні одному чоловікови, нікого иншого не мав на думці, як лишень себе, а таке становище чейже було-б для нього не без певного значіння, а навіть і користи. А так треба було „вершити“ справи спільно з другими російськими офіцерами, а то і з козацькими старшинами.

Та ті, що виробили первісний проєкт, вєпіли його оборонити. 7 марта відбуло ся в Петербурзі знова „особое совѣщаніє“, на котрім положено, „что при нынѣшнихъ случаяхъ ко интересамъ Ея И. В-ва приличнѣе и полезнѣе... быть тому правленію до времени на такомъ основаніи, какъ въ вышеупомянутомъ Ея И. В-ва указѣ января 31 дня опредѣлено“. Дотично першої точки проєкту Шаховського зібрані заявили, що не признають за ним рації, бо коли справи будуть залагоджувані на спільних нарадах членів управи, то належить сподівати ся ще лучшого порядку і меншої проволоки, як то було перед тим. Що до участі козацької старшини в заряді, то по думці зібраних „отъ того, что нѣкоторые изъ малороссійскихъ въ томъ собраніи присутствовать стануть никакого предосужденія интересомъ Ея И. В-ва не признавается, но паче еще польза, понеже не вся старшина присутствовать станеть, но только три персоны, и тѣ три персоны однѣ никакой власти имѣть не будутъ, но должны съ великороссійскими вмѣстѣ

¹⁾ Т. 108, ст. 55—56.

засѣдять и дѣла отправлять“. Вкінці найважнійший аргумент : „сверхъ того, ежели съ самага начала всѣхъ малороссійскихъ отъ правленія вовсе и генерально отрѣшити и одному великороссійскому все правленіе вручить, то-бъ оный малороссійскій народъ отъ того въ какое сумнѣніе приведенъ не былъ, и иногда-бъ ваяція якія затрудненія отъ того не произошли“. А дальше сказано: „По усмотрѣнію, какимъ порядкомъ, по сему основанію, дѣла тамо пойдуть, всегда въ Ея И. В-ва соизволеніи будетъ состоять сіє, на время учиненное, правленіє отмѣнити и другія такіа учрежденія учинити, якіа по обстоятельствамъ для интересовъ Ея И. В-а за благо разсуждены будутъ“.¹⁾ Під тим підписались : Остерман, Черкаський, кн. Дмитрій Голіцин, Ушаков і Шафіров.

Се рівнож цариця апробувала і таки того дня видано Шаховському указ такого самого змісту.²⁾ На тім справа станула і сього питання вже більше не підношено. Шаховський зібравши собі до помочи російських полковників Радіщева і Кишкіна, а з Українців визначених уже перед тим, крім Лизогуба, який ще не повернув був з Польщі, заняв ся справами України. Розуміє ся, що на Україні не знали про правдиві заміри правительства, котре голосило, що новоустановлений заряд лишень буде існувати до вибору нового гетьмана, що має наступити колись. Шаховський справді мав багато клопотів, мусів заняти ся висилкою козацьких військ до Польщі, а рівночасно слідити за „станиславцями“ і Орликом³⁾, про котрого побут в Кримі доносив Неплюєв з Царгорода.⁴⁾ Щоб йому дати більше часу на заряд Україною і слобідськими полками, увільнено його від команди над поблизькими тарнізонними і полевыми полками.⁵⁾ В генеральний суд увійшли знова згаданий вже смоленський шляхтич Пассек на просьбу Шаховского, бригадир кн. Борятинский на місце Арсенєва⁶⁾ (давнійшого віцепрезидента мал. кол.) і Кишкін, з Українців Лизогуб, котрий з початку засідав також в генер. військовій канцелярії, та пізнійше чомусь його звідти усунено, дальше Михайло Забіла, а на місце хорого Мануйловича Шаховський мав сам визначити кого зі старшини.⁷⁾ Тут видно, що між генер. військ. канцелярією і судом роблено тепер уже замітну різницю, чого перед тим не було.

¹⁾ Т. 108, ст. 55—56.

²⁾ Т. 108, 56—57.

³⁾ Т. 108, ст. 134.

⁴⁾ Т. 108, ст. 150.

⁵⁾ Т. 108, ст. 356.

⁶⁾ Т. 108, ст. 366.

⁷⁾ Т. 108, ст. 368.

Надано нову форму управи України; визначено членів тої управи — та як мав поводити ся голова українського правительства кн. Шаховский? Все те, що до тепер запроваджено, дотикало лише формальної сторони, а треба було надати якийсь тон тій українській політиці і витворювати потрібний правительству настрій. В тій власне цілі правительство російське виробило для Шаховского відповідну інструкцію 13 вересня 1734 р. В першій точці тої інструкції стара пісенька: Шаховскому наказувало ся остро пильнувати, щоби „въ дѣлахъ какъ главныхъ такъ и въ прочихъ какой противности не было, и народъ къ тому побуждаемъ отъ кого не былъ, и иныхъ тѣмъ подобныхъ дѣлъ, и развѣдывать того на крѣпко“. А коли-б хто зі старшини був підозрений в такій „противности“, брати його в арешт. „Усма тривать во всякихъ обхожденіяхъ, кто изъ старшинъ и изъ козаковъ къ Намъ и къ сторонѣ Нашей доброжелательны“ і тими обсаджувати опорожнені старшинські місця. Дальше слідує найважнійша часть інструкції: з часом і відповідним способом вмовляти в український народ, а головно в козаків, що цариця буде їх держати при даних привілеях; а коли би показало ся, що козаки терплять які кривди від старшини, то заступати ся за них, хоч би не було жадних жалоб. Коли хто з старшини буде представляти, що на Україні заведено великі податки, яких перед тим не збирано, то Шаховский мав публично заявляти, що ціль податків вяснена докладно в „рішительних пунктах“ даних гетьману. Іншим старшинам в чотири очі мав цілу вину що до тягарів податкових звалювати на гетьманів. Перед тим, мовляв, поки ще не було підскарбіїв¹⁾, а збиране податків виключно було в руках гетьмана, діялись надужитя, бо з одних збирано за багато, з других зовсім нічого, відповідно до каприсів гетьмана. А що тепер запроваджено податки з промислів, то лишень на користь України і щоби цариця мала відомість, кільки з підданих є доходів, і що вони повинні се уважати за велику ласку, а не тягар. Стане хто Шахов-

¹⁾ На основі „рішительних пунктів“ заряд і стягане податків на Україні належав виключно до підскарбіїв, яких тоді рівночасно запроваджено, і вони мали складати справоздане перед правительством російським. Гетьман, до якого перед тим належав заряд доходами, не мав тепер в тій справі жадної інференції. Підскарбіїв було двох: оден Українець, другий Великорос. За гетьманства Апостола підскарбіями були з Українців Андрій Маркович, а з Великоросів Іван Мякіїн, іменований 27 січня 1729 р. Т. 94, ст. 38.

скому говорити про другий тягар: удержуване російських полків, то він повинен був покликати ся на „пункти“ Хмельницького і на те, що ті полки боронять Україну від Татар і Поляків. До того на Україні тих полків розмірно до числа „дворів“ далеко менше, ніж в иньших провінціях; а як коли в збираню провіянта були „какіе непорядки чинены, то не отъ кого другаго, токмо отъ единого гетмана то происходитъ могло“. Повинен був дальше Шаховський всіми способами вмовляти в нарід, „что какія въ бытность гетмановъ чинились партикулярнымъ домамъ обиды и разоренія, какъ въ отнятіи маетностей, такъ и въ награжденіи непорядочно... нынѣ намѣрене имѣемъ всѣхъ вѣрныхъ Нашихъ мало-російскаго народа, за службы и вѣрность ихъ милостію своею и награжденіемъ деревень не оставитъ“. Ся точка очевидно спеціально обчислена на старшину. Особливо пильно мав Шаховський слідити і недопускати до того, щоб старшина просила вибору гетьмана і не збирала таких чолобитень, як давнійше¹⁾ (очевидно по смерті Скоропадського).

Хоч українські справи переведено тепер у „вѣдомство“ сената, то Шаховському наказано в наведеній висше інструкції, а пізнійше указом з дня 17 грудня лишень про мало-важні справи доносити в сенат, натомісь про секретні справи писати просто до кабінета.²⁾ При таких взаємних пересилках між правительством і Шаховським так далеко посували обережність, що уживали цифрового алфавету.³⁾

Шаховський, зіставши правителем України, передовсім постарав ся дібрати відповідних людей собі до помочи, звісно Росіян. На се вказує прим. Його просьба до правительства, аби до глухівського гарнізону визначено гідних і здібних офіцерів, котрих би він міг уживати до переведеня ріжних слідств і спорів, які між народом повстають, бо по його словам народ волить російських офіцерів при таких справах, ніж своїх старшин. На такі комісії не годили ся зовсім дотеперішні офіцери, по більшій части старі і нездатні.⁴⁾ Про дальшу його діяльність на Україні в 1734 і 1735 рр. в напрямі інтенцій правительства не можна на основі даних матеріялів нічого важнішого сказати, тим більше, що він тої діяльності не мав часу розвинути, будучи

¹⁾ Т. 108. ст. 369—371. ²⁾ Т. 108, ст. 471. ³⁾ Т. 108, ст. 72.

⁴⁾ Т. 108, ст. 340,

занятий урядженем військових маґазинів на Україні супроти війни з Турками і висилкою козацьких військ в різні сторони.¹⁾

З припадкових звісток можемо судити про положенє козаків підчас тих походів. Положенє те в кождім разі було не до позавидування, бо не тільки козаки сповняли всякі підрядні роботи при армії, але попадали звичайно в крайну нужду. В 1734 р. доносив рижський віцегубернатор до кабінета, що відділ козаків з 200 люда з висланого ще попереднього року козацького війська до Польщі, приділений до рижської команди, ось як виглядає: „они наги и босы и не токмо обуви, но и соли купить за что не имѣють... а до того и лошадей не имѣють“. Вправді їм призначено платню, але вони одначе її не дістали по тій причині, що гроший не було.²⁾ В 1735 р. генерал Вайсбах доносив, що вислані під його команду козаки „самые неимущіе, у которыхъ не только ружья, но и сѣделъ нѣтъ, къ тому между ними изъ ребятъ немало“.³⁾ Не що иньшого, як нужда і лихе поведене з козаками були причиною, що, як доносив Мініх з Цариченки 30 жовтня 1735, при повороті росийської армії з кримського походу 10.526 козаків і 104 старшин „самовільно“ полишило армію, утікаючи на Україну. Правительство наказало Шаховському перевести в тій справі строге слідство⁴⁾, але як закінчилась ся історія, не знаємо. Тягар війни, провадженої в тім часі з Турцією, спав головно на українську людність, так з властивої України, як і слобідських полків. Поминаючи вже се, що всі воєнні операції Мініха відбували ся на українській території, людність мусіла ще достарчати провіянта для військ, давати козацькі полки, а крім сього будувати укріплення на т. зв. „українській лінії“ від Дніпра аж до Дону.

Правительство, зайняте війною, не мало часу подумати над зміною форми управи на Україні, тож все поки що остало ся по давньому. З Петербурга неустанно лише посилено укази кн. Шаховському про приготовленє провіянта для армії, висилку коний і людей на „лінійні“ роботи.⁵⁾ Шаховский, розуміє ся, стягав провіянт, а рівночасно жалував ся, що те само роблять иньші росийські команданти, котрі над припис беруть від людей усе

¹⁾ Т. 108, ст. 133. Т. 111, ст. 310.

²⁾ Т. 108, ст. 333.

³⁾ Т. 111, ст. 310.

⁴⁾ Т. 111, ст. 496.

⁵⁾ Т. 114,¹ ст. 3.

те, чого їм треба, не платячи пошкодованим нічого¹⁾, а за підводи те-ж не платять. Правительство, розуміє ся, видало проти сього заборону, але можна сумнівати ся, чи вона зарадила лихови. Далеко більші домагання ставив Шаховському фельдмаршал Мініх. До земляних робіт на українській лінії зажадав не менше, тільки 53.623 робітників з України, слобідських полків і вороніжської губернії.²⁾ Правительство само признало вислане такого числа людей без загальної руїни прямо неможливим і Мініхови відмовлено.³⁾ Вислано лишень 15.000 українських робітників для будови земляних редут і насипів від набігів татарських, а для забезпечення тих робітників від Татар поручено Шаховському вислати відповідне число козацького війська.⁴⁾ На таких висилках провіянта для армії і людей на роботу зійшов 1736 рік. Серед того помер кн. Шаховский, а на його місце назначено казанського губернатора генерала Румянцева⁵⁾, що прибув на Україну з кінцем 1736 року. До його приїзду правив Україною московський губернатор кн. Борятинский.⁶⁾

Серед таких обставин низші верстви української людности, а головно козаків з'убожіли. Вже в 1735 р. правительство кілька разів робило докори Шаховському, що він виправляє в похід козаків без зброї й одіжи і на лихих конях, а чого доброго, то зовсім без коней. В 1736 р. правительство було спонукане вислати майора івардії Шіпова з секретним порученням на Україну, щоб він побіч иньших справ прослідив також, „въ какомъ числѣ людей малороссійскіе и слободскіе полки до 1709 года, а въ какомъ числѣ нынѣ находятся“ і „отчего то учинилось, что нынѣ толь мало лошадей и прочаго скота между ними находится“.⁷⁾ На жаль, з „бумагъ“ не видно, яку відповідь на ці пункти подав Шіпов правительству.

В дальшій (1737) році війна з Турцією тягла ся дальше. Мініх жадав що раз дальших висилок козаків то до армії, то для оборони границь від татарських набігів. І так уже на самім початку 1737 року (4 січня) правительство післало указ кн. Борятинському (що таки зістав правителем України на місце Румянцева), щоб він вислав 15.000 українських і слобідських козаків.⁸⁾ Новим указом з дня 23

1) Т. 114, ст. 29.

2) Т. 114, ст. 128.

3) Т. 114, ст. 143.

4) Т. 114, ст. 227.

5) Т. 114, ст. 272.

6) Т. 114, ст. 313.

7) Т. 114, ст. 236.

8) Т. 117, ст. 4.

єїня наказано той відділ козаків розділити так, щоб Мініху вислати 9.000, а фельдмаршалови Лассі, який ладився до походу на Крим, 6.000 козаків.¹⁾ Козацькі полки висилано до армій, а тимчасом Татари нападали на полудневі границі, рабуючи, що попало.²⁾ Проте правительство було змушене слідом за сим видати нове розпорядження, щоби „когда армія для произведенія... операцій чрезъ границы выступить, то для прикрытія и защищенія оныхъ (границъ), какъ изъ остаточныхъ въ домахъ за отправленіемъ въ походъ малороссійскихъ и слободскихъ козаковъ, такъ и изъ всѣхъ частныхъ и помѣщичьихъ маестностей и слободъ, не выключая никого прежде въ казацкой службѣ бывшихъ, такоже изъ другихъ тѣхъ частныхъ слободъ и деревень обывателей, добрыхъ и вооруженныхъ сколько потребно, собрать и неотмѣнно на границы и линію выслать“.³⁾ Особливо остро поручалося Борятинському прикласти сей указ до приватних маестностей, „не обходя никакихъ, ни Нашихъ собственныхъ, ниже какихъ прочихъ слободъ или деревень, чьи бы и какого званія не были“.⁴⁾ Але стилізація сього указу що до категорій людей, які мали бути вислані, досить неясна. Виходило би, що на границю і на лінію мав вислати Борятинський тих козаків, які ще зісталися доси дома, а крім сього також значне число посполитих, на що вказував би другий уривок з наведеного указу. Незабаром потім (12 марта) майор Шіпов доносив правительству, що за наказом Мініха зарядив вибрати на Україні і слобідських полках 50.000 люда козаків і селян, аби вислати їх на границі і до лінійних робіт.⁵⁾ Коли до сього додати, що українська людність мусіла давати підводи для перевозження провіанту і воєнних припасів для армат і т. и., то тоді зможемо уявити собі положення української людности в тім часі. Такі масові висилки робучого люда на лінійні роботи і то як раз з початком весни не могли не скінчити ся загальною руйною краю.

Правительство само небавом захопило ся, чи може навіть одержало в тій справі які донесення, досить, що 2 цвітня післало кн. Борятинському указ, в котрім між иньшим говорило ся: „Понеже всемірно потребно, чтобъ въ тамошнихъ (українських) краяхъ пашня и довольно посѣяніе хлѣба отнюдь не остановлено, но надлежащимъ образомъ и порядкомъ исправлено

1). Т. 117, ст. 37.

2). Т. 117, ст. 71.

3). Т. 147, ст. 79.

4). Тамже.

5). Т. 117, ст. 141.

было, якоже въ томъ натуральнымъ образомъ найглавнѣйшая нужда состоитъ, того ради надлежитъ всеконечно, о томъ зрѣлое и прилежное разсужденіе имѣть, чтобъ для такого необходимо потребнаго и нужнаго дѣла надлежащее число обывателей въ домахъ остаться и пашню исправлять могли“.¹) При тѣмъ правительство поручило Борятинскому, щобъ він із Шіповим поміркував над тим, чи не можна би з тих 50.000 робітників і вже перед тим на ріжні роботи висланих людей „пристойное число убавить“, а вислати лише таке число, без якого в жаднім разі годі обійти ся. Тут правительство само мабуть відчуло своє невластиве становище — з одного боку своїми висилками позбавляючи рілю тільки робучих рук, а з другого поручаючи Борятинскому старати ся, щоб та ріля була належно оброблена. Проте додає добродушно: „Вы сами признасть можете, коль необходимо нужно и потребно есть, чтобъ земля отнюдь безъ пашни оставлена не была, и что оное первое основаніе всего прочаго есть; и для того сей пунктъ вамъ найкрѣпчайше рекомендуется“.²)

Не менш інтересний дальший уступ сего указа: „И всеконечно о томъ также, чтобъ тамошніе обыватели не разбѣжались крайнѣйшіе попеченіе имѣть и всякіе по тамошнимъ обстоятельствамъ и состояніямъ наилучше возможные способы и средства изыскать и употреблять надлежитъ“.³) Щоби справді „обывателі“ не розбігли ся, згодило ся правительство на пропозицію Борятинского, „чтобъ для лучшаго тамошняго народа къ необходимо нужнымъ нынѣ исправленіямъ поощренія о томъ, что по окончаніи войны оной за нынѣшніе отчасти небезгостные на нихъ положенные труды высочайшею Нашею милостию награждены и всякія имъ облегченія показаны будутъ, въ тамошнихъ полкахъ къ лучшему ихъ обнадеживанію надлежащимъ образомъ опубликовано было“.⁴) Те саме менше більше

¹) Т. 117. ст. 192.

²) Тамже.

³) Тамже. Отсе припоручене кн. Борятинскому можна собі вияснити лишень в той спосіб, що людність в наслідок тих невиносимих обставин мусіла громадно переселяювати ся деінде, мабуть на правий бік Дніпра. Впрочім перехід населення з лівого на правий бік Дніпра розпочав ся кілька літ перед тим, як доношено правительству в 1734 р. „А по ту сторону Кіева между Днѣпромъ и Днѣстромъ противъ Малой Россіи, всѣ мѣста и слободы прежнихъ жителей запустѣли было, а съ нѣскольکو лѣтъ тому изъ Малой Россіи такъ много народу туда ушло, что оныя мѣста и слободы всѣ поселены въ польской державѣ російскими перебѣжчики, которыхъ тамъ многое-жъ число. Т. 108, ст. 286.

⁴) Т. 117, ст. 193.

повторило правительство в указі кн. Борятинскому 19 цвітня, коли на накази кабінета, що наглив його до скорої висилки провіанта, робив представлення правительству, що людність дуже обтяжена підводами і т. и.¹⁾ Правительство в відповідь на ті його представлення виткнуло йому те, що він пропустив дуже догідну пору до таких висилок — зиму, через те доставка провіантів стала тепер для людности в двоє тяжшою. Тепер, по думці правительства, не зістало більш нічого, як лиш „всякими приличними способами и увѣщеваніями, и обнадеживаніями тамошній народъ... пріохочевать и къ ревности побуждать, представляя имъ государственную и собственную въ томъ обходящуюся нужду и вѣчное благополучіе и безопасность, и что ежели вѣрнымъ ихъ радѣніемъ и вспоможеніемъ нынѣшная кампанія счастливый успѣхъ имѣеть, то мочно на Бога надѣється, что всѣ тѣ тягости вдругъ минуются и они... за понесенныя нынѣшныя тягости другимъ образомъ всякою милостію отъ Насъ дѣйствительно и всеконечно награждены будутъ“.²⁾

Всі ті гарні слова на ніщо не здали ся; на Україні запанувала нужда; хліба не посіяно, бо не було кому і чим. „Изъ полученнаго отъ Нашего ген.-фельдмаршала гр. ф. Миниха доношенія — писали кабінет-міністри 26 цвітня кн. Борятинскому — Мы съ великимъ неудовольстіемъ и прискорбіемъ усмотритъ принуждены были, коимъ образомъ хлѣбное сѣяніе въ Малой Россіи весьма запущено, и по тому тракту, гдѣ оный генераль-фельдмаршаль ѣхалъ, озимаго хлѣба нигде не высѣяно“.³⁾ Міністри висказавши дальше надію, що не на всій Україні так запущено поле, як при згаданім тракті, поручили кн. Борятинскому постарати ся конечно, щоб хоча ярину посіяно, а при тім видати заборону гнати горівку „при такомъ нынѣ являющемся и изъ того впредь вящше опасаемомъ недостаткѣ въ хлѣбѣ“.⁴⁾ Рівночасно з тим наказувало правительство Борятинскому купувати як найбільше збіжа, але потайки, через посередників, бо мовляв, як довідають ся продавці, для кого має іти збіже, то зараз ціну підвисшать.⁵⁾ Щоб одначе прийти убогій людности при посіві хліба в поміч, велів Борятинський тим, що не мають збіжа, за порукою позичати⁶⁾ (тільки не знати, хто се мав робити?), а правительство з свого боку додало, „чтобъ, ежели кто изъ обывателей своихъ лошадей и воловъ не имѣеть, опредѣленіе

¹⁾ Т. 117, ст. 226.²⁾ Т. 117, ст. 227.³⁾ Т. 117, ст. 225.⁴⁾ Тамже, ст. 256.⁵⁾ Т. 117, ст. 260.⁶⁾ Т. 117, ст. 312.

учинить (себто Борятинський), щобъ такихъ скудныхъ людей для вспаханія землі, сусѣди ихъ лошадьми или волами на то одно время ссужали“.¹) Се був справді добрий спосіб, але хто мав за те тих сусідів винагородити?

По здобутю Мініхом Очакова наступили нові висилки Українців до робіт при укріпленню сеї місцевости.²) Коли до сього додати, що заборонено вивіз з України волів на продаж (що зрештою правительство уже вперед взяло в свої руки), збіжа і горівки, то будем мати докладний образ економічного стану України підчас тої російсько-турецької війни.

Материял, який я отсе подав, обіймає значний протяг часу, бо майже десять літ (від 1726 до 1737, виключаючи час між знесенем В. Т. Сов. заведенем „Кабинета“). В такім значнім протягу часу обставини змінюють ся, а тим самим змінюють ся напрями і погляди на дані справи. Так воно було і в відносинах України до Росії, в якій теж за той час не було без ріжних перемін, от хочби в особах володарів, що знова в авторитарній державі дуже багато впливають на устрій держави, її політику і т. д. В характері Московської а потім Російської держави, як звісно, дуже сильно була замаркована ідея централізму, чому, розуміє ся, йшло в супереч автономічне становище України. Україна зі свого боку була дуже важною територією для розвою Російської держави, головно-ж при кінці XVII в., коли вона старала ся на всі боки пробити собі „віконця“, отже і приступ до Чорного моря. Та в тім значіню України була також в такій самій мірі і небезпека для держави, бо коли Україна за Самойловича допомгла Петрови Великому здобути Азов, то Україна за Мазепи спричинила тому таки Петрови нещасливий прутський договір і утрату Азова, а заразом викликала вічну небезпеку війни з Турцією. Ненастанна перспектива війни з Турцією надала Україні як території ще більшу вагу, значить правительство мусіло з Україною і з її симпатією чи антипатією числити ся. Розглянений нами материял власне наглядно показує нам страх російського правительства перед евентуальними сепаратистичними змаганнями України, вагане і непевність, з якою дивила ся централістична Російська держава на автономію України. Той острах і вагане правитель-

¹) Т. 117, ст. 327.

²) Т. 117, ст. 483 і др.

ства характеризують його політику дотно Українці цілий сей час, так що правительство ніколи не важило ся проголосити знесенє гетьманства, котре було знаком української окремішности від Росії.

Та українська автономія, чи радше витворений в ній устрій суспільний, мала сама свою слабу сторону — суперечність класових інтересів козацької старшини і низших верств суспільства. О сю суперечність розбив ся плян Мазепи відірвати Україну від Москви, через те рівнож упав Полуботок кільканайцять літ пізнійше, і инакше при тодішніх обставинах не могло бути. Полуботок прим. видаючи звійний універсал, що грозив репресаліями підданям, які по смерті Скоропадського бунтували ся проти державців¹⁾ (звичайне явище по смерті кожного гетьмана), робив се в угоду старшині, щоби прихилити її до своїх замислів, та за те наражував ся ширшим верствам народа, без котрого знов жадна акція не могла удати ся. Треба признати, що ту слабу сторону української автономії влучно підхопило російське правительство і вміло її в згаданих двох випадках належно використати, виступаючи в дуже принадній ролі заступника покривджених мас перед насильствами і визисками старшини.

З приводу саме тих двох випадків російський історик говорить, що моральна перевага показала ся по стороні тісної сполуки з Росією, а Петро Великий, ділаючи в користь більшости народа, в обох разх виграв справу.²⁾ Одначе Толстой підчас дискусії над українськими справами в В. Т. Сов. 23 лютого 1726 говорячи, що Петро Великий „дабы Малую Росію къ рукамъ прибрать“, не допустив до вибору гетьмана і відібрав власть у старшини „и чрезъ тотъ способъ полковники и старшина съ подданными пришли уже въ немалую ссору“ — зовсім инакше освѣтлює ту справу, а заразом показує ключ політики Петра до України. Засада, як бачимо, знана і нераз практикована: *divide et impera*. Та ужитя того способу в тих разх, коли автономічні чи навіть сепаратистичні змаганя Українців починали яку акцію, зовсім не вистарчало, треба було приєднати Україну для тісної сполуки з цілою імперією, для зреченя тої окремішности, яка поки-що все таки істнувала, і ось тут треба було показати ту моральну перевагу суспільного ладу Росії над Україною. Російське правительство, щоб діпняти сеї цілі, грало ролю

1) Соловьевъ, Исторія Россіи, т. IV, ст. 831.

2) Соловьевъ, Исторія Россіи, т. IV, ст. 832.

оборонця простого народа перед його старшиною, проте де лише могло, становило своїх людей на старшинських місцях¹⁾, а по смерті Скоропадського навіть цілий заряд України поручило усталений на те Малоросійській колегії, зложений, як звісно, з Великоросів, а всякий опір проти сього безпощадно здавило. Такий власне метод характеристичний для російської політики в 20 рр. XVIII в. Та не минуло багато часу, як на російських офіцерів, українських полковників-Москалів, ба що більше — на саму малоросійську колегію, котра мала пильнувати, щоб народови не діяла ся кривда, посипали ся численні жалоби від того народа на „обида, разоренія и взятки бывшего той коллегіи президента и членовъ и прочихъ бывшихъ тамо у дѣлъ“²⁾, навіть на міністра „для государевыхъ дѣлъ при гетманѣ“ Наумова.³⁾ Як типовий оказ такого іменованого правительством полковника-Москаля наведу тут стародубського полковника Пашкова, котрого поведене супроти людности було ширше обговорюване в В. Т. Сов. З доклада кол. ин. дѣлъ в його справі видно ось що: В 1722 р. стародубські полчане подали Петрови Великому просьбу, щоб на місце помершого їх полковника Журавки іменував у них полковником кого з Великоросів, котрий би їх так не кривдив, як їх таки родимці. Петро, розуміє ся, їх просьбу вдоволів і на другий рік (1723) післяв там майора Кокошкіна, давши йому інструкцію, щоб він: 1) не відбирав у полчан ґрунтів ані потягав їх до робіт, як

¹⁾ В тих часах, про котрі я отсе говорю, були обсажені Великоросами (звичайно офіцерами) отсі полковничі уряди: Стародуб (перед тим ще Іван Кокошкін 1723—4, потім Ілія Пашков 1724—7, Александр Дуров 1730—4, Афанасій Радішев 1734—41), Ніжин (Петро Петрович Толстой 1719—27, Іван Хрущов 1727—42), Чернігів (Богданов 1723—35). Я вже не згадую про иньші уряди, обсажені коли не Москалями, то креатурами російського правительства, Українцями, а то й ріжними авантюристами з чужинців, як прим. брати Милорадовичі, гадяцькі полковники.

²⁾ В одній з таких справ що до надужить малорос. кол. було навіть заряджене слідство. В протоколі В. Т. Сов. з дня 21 серпня 1728 р. написано: „Его имп. Вел. указалъ черкешенина Никифора Бруевича отослать въ Иностранную коллегію и что онъ объявляетъ себѣ обида и разоренія отъ Малороссійской коллегіи, такожъ и во взяткахъ на бывшего той коллегіи президента и членовъ и на прочихъ, бывшихъ тамо у дѣлъ, такожъ какія и до него касались дѣла въ Малороссійской коллегіи, и о томъ изслѣдовать и рѣшеніе учинить въ той коллегіи“. Т. 84, ст. 428. Як скінчило ся се слідство не знати. ³⁾ Т. 79, ст. 337.

се робили попередні полковники, ані теж не перетягав козаків в підданство, 2) був „праведним, нелицемірним і безволокитним суддею“, а не як попередні полковники і 3) не був гордий а поступав з полчанами „ласкаво и снисходительно“. Все те було йому наказане під загрозою смертної кари.¹⁾ Зміст тої інструкції подано теж полчанам в особній грамоті. В 1725 р. Кокошкін з причини слабости уступив з полковництва, а його місце заняв підполковник Пашков з тою самою інструкцією. Коли на Україні настав гетьманом Апостол, на Пашкова поси-пала ся маса жалоб від полчан і просьба, „чтобъ ему (Пашкову) въ Стародубѣ не быть“. Кол. ин. дѣлъ подала В. Т. Сов. ось такий реєстр стверджених вже провин Пашкова: 1) „что на заставы стоящимъ офицерамъ давалъ инструкціи о сборѣ на себя съ проѣзжающихъ купецкихъ людей съ пароконнаго воза по 20, а съ единоконнаго по 16 коп., а съ иныхъ и меньше; 2) одинъ москвитянинъ купя въ Стародубѣ нѣсколько куфъ вина, отѣхаль, а оставилъ при томъ винѣ солдата, который солдатъ умеръ, а онъ, Пашковъ, по смерти того солдата то вино и пожитки, описавъ, взялъ прежде на ратушу, а изъ ратуши вино взялъ къ себѣ. На негожъ, Пашкова, есть челобитье стародубскихъ полчанъ о неправыхъ судехъ и отъ тѣхъ судовъ во взяткахъ, и отъемѣ мельницъ, грунтовъ, въ чемъ онъ и допрашиванъ, для того, что тѣхъ челобитниковъ здѣсь нѣтъ, и можетъ быть, что за скудостію и не пойдуть“.²⁾ Як скінчилась ся справа, не знати, хоча-б було цікаво, о скільки загрози при указах справді були виконувані.³⁾ Ось як виглядала та моральна перевага Росії, в її діячах, над Україною.

¹⁾ Т. 94, ст. 26.

²⁾ Т. 94, ст. 24.

³⁾ Ще рік перед справою Пашкова, в 1728, заряджено такеж слідство проти генералітета „українського корпуса“: проти ген. Вайсбаха, ген.-пор. Роппа і ген.-майора Дугляса. На підставі донесення Апостола і Наумова зладила кол. ин. дѣлъ ось який реєстр насильств поповнених згаданими генералами: „Гетманъ Апостолъ да тайн. сов. Наумовъ, объявляя жалобы малорос. обывателей на генералитетъ, а именно (вчисляє генералів), во взятѣ на себя подводъ, ремесленниковъ, рыбаковъ, сторожей, работниковъ, въ отнятіи сѣнокосовъ, въ поселеніи на чужихъ земляхъ слободъ и о увольненіи тѣхъ отъ квартиръ, во взятѣ себѣ квартиръ не по указу и безъ отвода, и излишнихъ раціоновъ и порціоновъ, и на кухни не указныхъ сѣстныхъ и питейныхъ припасовъ, и въ бою тамошнихъ жителей, и иныхъ разныхъ чинимыхъ тягостяхъ и обидахъ“. В дочученіи до сього обжалованя екстракті з донесень гетьмана і Наумова наведено цілу

Коли вже мова про російських урядників на Україні в тім часі, то варто занотувати отсе досить цікаве явище, що в заходах проти української автономії, чи в иньших справах, а взагалі в тім пертю України до російської держави, одиниці на ріжних становищах далше йшли, ніж поодинокі колегії, ті знова ніж сенат, і так аж до властивого правительства (В. Т. Сов., Кабинета), котре лише в малій части приймало подавані проєкти, а то й зовсім відкидало. Вкажу тут прим. на проєкт малоросійської колегії наложити податок на міщан за торги, на державців за перевозове, яке вони збирали на своїх мостах, за руди, гути і ловлю риб і т. д., з чого сенат апробував лишень податки з міщан за торги, відповідно до їх зарібку, а В. Т. Сов. всі ті податки відкинув.¹⁾ В 1727 р. воєнна колегія від себе радила В. Т. Сов., щоб російські полки на Україні не держати по кватирах, а оселявати, як се діяло ся в Росії, на що рівнож правительство не згодило ся.²⁾ По смерті Апостола, як я вже також згадував, кн. Шаховський радив правительству управу на Україні віддати одному чоловікови, а не колегіальній інституції, козацьку старшину зовсім не допустити до власти, тимчасом правительство на те не згодило ся.

Не могла Росія заімпонувати Україні своїми людьми, не могла теж заімпонувати своїм устроєм суспільним, який ні трохи лучшого становища не обіцював низшим верствам людности, а тимчасом той спосіб приноровлювання України до Росії вносив ще більше невдоволене. Людність була невдоволена з надмірного обтяження податками, бо її ні трохи лекше не стало, що старшина також податки платить. Старшина знова була невдоволена, що не вибрано гетьмана, нарушено права і привилеї і т. д. Росії оставала ся лишень чисто фізична перевага над Україною, а се вистарчало лишень тоді, коли російське правительство само по собі було сильне, а на зверх не було жадної небезпеки, в противнім разі справа української автономії і податкової

купу конкретно вчислених насильств, а власне що до побоїв, то за наказом Роппа прапорщик Міхнев полкового ніжинського комісара (який видавав рації і норції) „билъ смертныѣ боеѣ и окровавилъ да племянникъ его (Роппа) прапорщикъ Виттикъ билъ войта плетью; тогожъ полка (прилуцького) при судѣ билъ полковаго обознаго и голову проломалъ до руды“. Той самий Ропп збеществив ніж. полк. Хрущова і держав його 3 дни під арештом. Т. 79, ст. 254—255. Справа ся не мала жадних лихих наслідків для обжалованих.

¹⁾ Т. 55, ст. 325—6, ²⁾ Т. 69, ст. 4.

полекші силою фактів виринала і домагала ся заспокоєня. Тим пояснюють ся кроки правительства за Катерини I з початком 1726 р. Тут мушу зазначити, що проєкт В. Т. Сов. дотночно привернення Україні автономії був найширший і найповніший, як коли небудь пізнійше, хоч, розуміє ся, ніколи не був у цілості переведений. Третьої точки тої програми, самоуправи в судах, ніколи вже Україна не одержала. На разі-ж увесь той проєкт з виключенем часового знесення податків не ввійшов тоді в жите, бо зникли ті обставини, які його викликали: становище Катерини I зміцнило ся, а гроза війни з Турками теж минула.

Інтересним явищем було привернене гетьманства на Україні в 1727 р., бо-ж тих причин, які піднесли сю справу в попереднім році, тут зовсім не було. На російський престол вступив Петро II, котрого права до пановання ніхто не міг перечити, як се можна було робити з Катериною I, значить правительство його було сильне, війни з Турками теж тоді не сподівали ся. Загально прийнятий погляд, мов би привернене гетьманства було наслідком реакції проти напряду петрівських реформ і доброї волі правительства держати Україну „по пунктам“ Хмельницького, не має за собою найменшої рачії. По перше не могло тут бути жадної реакції проти української політики Петра Великого, бо-ж він зовсім не ішов тут в супереч традиції московської держави, а тільки далеко безогляднійше переводив ідею централізму. Що до другого перечить тій добрій волі правительства поступоване того таки правительства і підчас проголошувань даних та блискучих на позір розпоряджень *in gratiam* України і за цілий час пановання Петра II. Правительство, обіцяючи держати ся „пунктів“ Хмельницького, разом іменувало без вибору старшин, і то не тільки Українців¹⁾, але також Росіян²⁾, очевидно не маючи найменшої охоти лишати Українцям старшинських місць, які вже займали перед тим Росіяне, а се прецінь зовсім не було по „пунктам“. Привернене гетьмаоства в тій формі, як се було зроблено, можна би навіть уважати за акт великої політичної хитрости правительства.³⁾

1) Т. 63, ст. 532.

2) Т. 63, ст. 652.

3) Доказів на се, бо-дай у сім матеріялі, нема, але таку гадку може насунути особа Апостола, якого правительство визначило на гетьмана. Апостол, чоловік слабої енергії, який ніколи не вступив зайняти якогось становища супроти російських претенсій на Україні і вів себе зовсім не по гетьманськи, удаючи ся до правительства з кожною

Нічого так не зашкодило українській автономії, як отсе нездарне звиш шестилітнє гетьманованє Данила Апостола. Впровадженє до українського тепер. суду половини членів Москалів і позбавленє гетьмана всякого престіжу через доданє йому рівнорядного з ним чинника в справах цивільних — резидента, а в військових підданє його командантови російських військ на Україні, те все розвіяло значінє гетьмана на Україні, а розуміє ся і в Росії.

Рівнож не зовсім основними видають ся мені причини того кроку російського правительства, які подає Соловйов¹⁾: загальнє змаганє по смерти Петра В. до простійшої, не колегіальної управи, котра потребувала менше гроший і людей; ми прецінь знаємо, що колегія не приспоряла жадних страт правительству, хіба лише зиски. Дальше — старанє правительства приєднати Україну на випадок війни з Турцією і щоб рухи козацьких військ мали більше однастайности (суцільности), а вкінці жалоби на малоросійську колегію — се все теж по нашому не зовсім оправдано, бо всі ті причини ще сильнійше виступали в попереднім році (1726), а одначе гетьманства тоді не привернено. Що до суцільности рухів козацьких військ на випадок війни, то правительство вже від часу Самойловича майже ніколи з сього не користало, а тепер при його знаних підозрінях навряд чи віддало-б усі козацькі війська під одну команду.

Вкінці Соловйов дуже обережно висловлює здогад, що Меньшиков міг мати особисті причини до привернення гетьманства. На таке об'ясненє я вповні пишу ся, і се власне по моїй думці головна причина. На се вказує багато обставин. Передовсім Меньшиков жив у неладах з малоросійською колегією, котра кілька разів обкладала його українські мастности податками, чого в жаднім разі не зробила би українська управа, бо взагалі Українці були знані з чемности для російських впливових вельмож, а сього досвідчив і сам Меньшиков. Гетьманом призначено Апостола, з котрим Меньшиков, особливо підчас його побуту в Петербурзі, жив у дуже тісних зносінах. Сю

найменьшою подробицею — такий чоловік, як кажу, міг лишень понижати гетьманство в очах правительства і стратив усяку повагу і значінє на Україні. В Петербурзі очевидно могли знати про таку слабість характеру Апостола і водячи ся такими самими мотивами, як Петро В. при виборі Скоропадського в гетьмани, форсували Апостола.

¹⁾ Історія Росії т. IV, ст. 1050.

близкість найліпше видко в часі упадку Меншикова. Коли його призначено на заслання, то він подав просьбу до В. Т. Сов., щоб позволено їхати з ним Апостоловому синові Петрови¹⁾, який жив у його домі. Коли підчас опечатування паперів Меншикова запитано його секретаря Віста про якісь тайні інструкції, то він заявив, що про се хіба знає Апостол.²⁾ Отже Меншиков, маючи на приміті такого відданого собі кандидата на гетьманство, розумів ся, рішив допустити до вибору гетьмана (а тоді міг він се зробити сам), сподіваючи ся за те дяки не тільки в увільненню теперішних маєтностей, а і в наданю нових; жадоба маєтку була одною з пристрастей „світлїйшаго князя“ і значну ролю відгравала в його житю. На те вказувала-б теж і видана в 1727 р. заборона купувати Росіянам землю на Україні, щоб через те не ослаблювати його виняткового становища як українського державця.³⁾ Сю заборону по його упадку знесено.

Могла тут заходити ще й ся обставина: російські вельможі, як Голіцини, Довгоруки і т. н., ненавиділи Меншикова, уважаючи його за „вискокчу“, який ними родовитими панами, верховодить. Коли власне зі вступленем на престол Петра II родова аристократія прийшла до значіння, то було дуже правдоподібним, що схоче з ним почислити ся. В такий боротьбі було-б Меншикову не без користи мати за собою Україну, вдячну йому за привернене автономії, а його клієнт-гетьман, розумів ся, знав, кому головно належить ся дяка. Що прихильність і вплив українського гетьмана міг мати

¹⁾ Т. 69, ст. 275.

²⁾ Т. 69, ст. 294.

³⁾ Що правда, така постанова заняла була В. Т. Сов. ще за життя Катерини I 24 цвітня 1726 р., але се було вже по спорі Меншикова з малорос. кол. і хто зна, чи не під безпосереднім впливом тої справи. Для повноти подам тут і ще вільшу причину, яка формально викликала згадану постанову 26 цвітня 1727: на підставі донесення малорос. кол. ше з 13 вересня 1726 писав сенат до В. Т. Сов. ось що: „Въ тоє-де (малорос.) колегію малоросіянинъ прилуцкой полковникъ Галаганъ доносилъ, что имѣющійся въ томъ полку на квартирѣ Олонецкого полку капитанъ Бершнякъ въ мѣстечкѣ Монастыршахъ, куя у многихъ посполитыхъ тяглыхъ людей грунта и самыхъ продавцовъ завладѣлъ въ подданство, на что смотря и протчіе посполитые люди намѣрены къ оному капитану итти въ подданство“. Т. 63, ст. 511. Все те одначе не ослаблює того, що я сказав про властиву причину заборони купувати Великоросам маєтності на Україні, бо належало би спитати, для чого не зроблено сього ще в 1726 р., коли донесила про те мал. кол., але аж по році майже?

чималу вагу для Меншикова, на се були докази з попередніх літ. Адже пару десятків ліг перед ним кн. Ромодановський удержував ся на своїм визначнім становищі головно завдяки підпертю Самойловича. На безпосередний вплив Меншикова в поверненню гетьманства вказує ще й ся обставина, що указ В. Т. Сов. в сій справі з 12 мая 1727 р. видано без попередних нарад, бо в протоколах не видно, щоб над тим в В. Т. Сов. дискутовано, як се було в попередньому році. В сполучі з тим стоїть теж усунене в тім таки часі ніжинського полковника Петра Толстого¹⁾, сина Петра Андрієвича, ворога Меншикова. Очевидно Меншиков не бажав собі мати між українською старшиною неприхильних собі людей. Всі ті аргументи промовляють за тим, що поверненне гетьманства на Україні було ділом Меншикова. Хоча він кілька місяців пізнійше (8 вересня) упав²⁾, то видані ним розпорядження дотично України остали ся в силі, бо правительсто очевидно не мало відваги їх знести. Україна дістала гетьмана.

Такий стан річий на Україні застало нове російське правительсто, правительсто Анни Іванівни. Приглянувши ся відносинам сього правительства до України, ми побачимо, що його українська політика була далеко основнійша і всестороннійше обдумана, ніж політика Петра Великого. Не тикаючи на разі, поки Апостол жив, розпоряджень попереднього правительства, уряд російський задалегідь, як бачимо з наведених звісток, придуував, яким способом без галасу і шуму ввести нові порядки на Україні по смерті гетьмана, покликуючи до нарад над тим людей, що перебуваючи довший час на Україні, знали тамошні справи далеко ліпше, ніж петербургські бюрократи. До переведеня своїх плянів на Україні зміло се правительсто добирати відповідних людей. Се не були якісь там на пів тамуші бригадири Велямінови та Арсенєви, що поводили ся в українській управі, як у московськім полку, та своїми грубими нормами розбуджували на Україні невдоволене та ненависть. Навпаки, се були такі люди, як Шаховський та Борятінський, з російських найвисших кругів, яким були відомі усі тайні заміри правительства дотично України і які уміли ті заміри відповідно вводити в жите. Але при всім тім правительсто мало їх завсєди на оці і в даній хвилі здержувало їх змаганя, коли вони, по думці правительства, ішли за далеко.

¹⁾ Т. 63, ст. 515, 532.

²⁾ Т. 69, ст. 270.

Якої-ж тактики хопило ся правительство по смерті Апостола, щоб перевести нову реформу управи на Україні? Першою чертою тої тактики була надзвичайна обережність у впровадженню змін, яким правительство старало ся ніколи не надавати марки новости. І так управа України, зложена з трьох українських старшин і стільки ж Великоросів, позірно не була нічим новим супроти такого-ж складу генерального військового суду ще при гетьмані. Те було запроваджене прецінь правительством ласкавого для української автономії Петра II, за що, розуміє ся, теперішнє правительство не відповідало. Що вся власть фактично була з початку в руках Шаховского, а опісля Борятинского, се так само не могло видавати ся чимсь незвичайним, бо-ж ті люди заступали гетьмана, який по обіцянкам правительства мав з часом бути вибраний. Не покидаючи зрештою способу Петра Вел. робити розділ між поодинокими класами української людности, а навіть роблячи його там, де його до тепер не було, — між старшиною та духовенством, правительство заразом пильнує, щоб по можности не огірчувати людей. Доказом сього може послужити ось який інцидент: з початком 1736 р. київський і чернігівський архієпископи і єпископ переяславський подали до правительства просьбу, щоб духовенству дозволено купувати у євїтських людей ірунта і щоб євїтські люди могли за помин своєї душі записувати духовенству нерухомі майна, що досі було заборонене, „ссылаясь о томъ на древнія правы, по которымъ малороссійскій народъ судится“ і вказуючи, що ся заборона видана в „рішительних пунктах“ Апостола, і „прежнія установленія и права нарушены“.¹⁾ У відповідь на се правительство поручило Шаховскому „секретнѣйше стараться генеральную старшину и полковниковъ и прочихъ чиновниковъ склонять, дабы о неукрѣпленіи ихъ старшинскихъ и казацкихъ и всякаго рода чина грунтовъ и земель и прочихъ угодій въ монастыри и церкви а за духовныхъ особъ прислали прошеніе, по которому резолюцію къ ихъ удовольствію получить могутъ“.²⁾ А хоч правительство уважало, що покликунанє на давні права, а ще більше скарга на їх нарушунанє „весьма предосудительно есть“ з боку духовенства, то обмежило ся лишень на тім, що поручило Шаховскому „онимъ архієреямъ пристойнымъ образомъ выговоръ учинить, дабы впредь въ прошеніяхъ своихъ такихъ грубыхъ и предосудительныхъ

¹⁾ Т. 114, ст. 84.²⁾ Тамже, ст. 85.

словъ отнюдь не включали“.¹⁾ Як бачимо, за таку „грубість“ і то у російського правительства кара дуже маленька. За те остре упізнанне дістав Борятінський від правительства в 1737 р., коли він наказав арештувати чернігівського архієпископа Іларіона за його лайку в церкві з російським капітаном Кобялїним. „Намъ дѣло непріятно, — писали міністри від імени цариці Борятінському, — и къ великому Нашему удивленію касається, что вы онаго архієпископа безъ Нашего указа и не ожидая Нашу въ томъ дѣлѣ резолюцію, подъ такой крѣпкій караулъ брать велѣли, не разсуждая, что изъ такихъ поступковъ всякія слѣдства произойти могутъ“.²⁾

Тому що правительство голосило прилюдно, що установлений по смерті Апостола заряд лишень тимчасовий, можна було сподівати ся, що старшина скорше чи пізнійше стане якомсь допоминати ся про вибір нового гетьмана, на що правительство було б змушене дати якусь відповідь. Правительство проте, наказавши Шаховському, щоб він всіми способами старав ся недопускати старшин до якої небудь маніфестації в тій справі і то навіть до чолобитень, само старало ся підчас того здискредитувати гетьманство в очах самої таки української людности. А се приходилось йому досить легко, бо гетьмановане Апостола само себе в значній мірі підірвало. З наведеної вище інструкції Шаховському з 13 вересня 1734 р. вже знаємо, як Шаховський мав виробити серед української людности відповідну опінію для гетьманської управи. Нездарність і самоволя гетьманів, мовляв, і тільки вони винні, що такі властиво незначні повинности, як плачене податків і удержуване російських полків, ставали ся такими незносними для людности. Вкінці делікатна інсинуація, що при гетьманах діяли ся „обиды и разоренія партикулярнымъ домамъ“ і що не кождий був винагороджуваний в міру своїх заслуг, се, як я казав, обчислене було спеціально на старшину. Звісна річ, що гетьмани нераз переслідували неприхильні собі старшинські роди, ось як прим. Апостол через ціле майже своє гетьмановане вів боротьбу з Настасею Скоропадською та з Марковичами. Се тільки що до самого гетьманського правління. Що-ж до України, то віддане її в заряд разом зі слобідськими полками одному правителеви, що стало ся зараз по смерті гетьмана, мало по моїй думці так само на меті підірване її значіння, як окремішньої державної одиниці. Се був значний крок наперед в змаганю правительства до зрівняня України з рештою Російської імперії.

¹⁾ Тамже.

²⁾ Т. 117, ст. 676.

Не менш винахідливим показало ся правительство в способах привязування до себе і асимільовання до Великоросії української людности, головнo-ж висших її верств. Що до першого то правительтвo, правда, цькувало низші верстви населення на загал старшини, але одиницям старшинським робило всякі іґратифікації, лишаючи в одних і тих самих родах старшинські уряди, наділяючи їх землями і т. и. Що до асиміляції, то маю тут на думці звісний указ кн. Шаховському, склонювати Українців, щоби вступали у кровні звязи з Великоросами. Нарешті намагало ся правительство поводи затирати сліди давних „прав і привілеїв“ і призвичаювати Україну до російських порядків, які непримітно вводило. Ілюстрацією послужить отсей інтересний факт: В другій половині 1737 р. доносив кн. Борятінський „кабінегові“, що він за ближе неозначену „противность“ київського маїстрата казав весь маїстрат арештувати. „А понеже миѣ разсудилось, — говорить дальше Борятінський, — у нихъ всѣ данныя имъ привилегіи прежнихъ монарховъ, яко то Великихъ Государей и Ихъ И. В въ како прежнихъ, тако и нынѣ счастливо... владычествующей Ея И. В ва... и монарховъ польскихъ отобрать... то тѣ даннымъ имъ привилегіи и удержать можно, въ то разсужденіе, что когда оныя удержать ся, то по продолженію времени, могутъ оныя (привилегіи) у нихъ (Киян) изъ памяти выдти, то и ссылаться имъ будетъ въ вольностяхъ не на что“.¹⁾

В тім самім році доносив Борятінський правительству, що де-хто з Українців просить, щоби їм позволено одного з синів держати для господарки, а иньші щоби ішли в державну службу. Як звісно, в Росії було обовязком кожного дворянина бути в державній службі, отже мабуть і на Україні силою обегавин почало входити те право в житє. На се донесене Борятінського правительство так відповіло: „такихъ малороссіянъ, которые намѣреніе имѣють о дѣтяхъ своихъ просить, надлежитъ вамъ къ тому ихъ приводить и наклонять искуснымъ порядкомъ, чтобъ они сами о томъ просили, и сіе содержатъ въ крайнѣйшемъ секретѣ, чтобъ они не дознались, что ихъ къ исполненію россійскихъ регуловъ и указовъ помалу привлекають, и не подать бы чрезъ то причины къ противному отъ нихъ толкованію“.²⁾ Се поручене Борятінському служить теж гарною ілюстрацією поступовання російського правительства в призвичаюваню України до за-

¹⁾ Т. 117, ст. 600.²⁾ Т. 117, ст. 567.

гального російського державного устрою. Розуміє ся, повного розвою сього процесу призвичаюваня не можна на підставі самого лише нашого матеріялу прослідити. Видко однак, що він поступав дуже успішно наперед, бо в журналах кабінета з того часу ніде не надibuемо звісток, що вказували-б на які небудь протести з боку Українців проти заведеного у них стану річй, а навіть домагань про вибір нового гетьмана. Україна поволі засипляла.

Тут мушу ще таки повернути до того будь що будь дивного становища яке займало російське правительство супроти України — становища, сказати-б неприродного. Характеристичне, що при всіх змаганнях правительства до інкорпорації України, себто щоби вона стала інтегральною частиною Російської імперії, правительство ніколи не поставило квестиї так, аби Україна з Росією могла мати спільний інтерес. Се показує ся найліпше в справах економічної натури. Отже тут правительство завсїди виступало в ролі експльоататора України, вивискуючи її в чім і де лишень можна, а в заміну за се не даючи їй жадних економічних вигод, які могли-б впливати зі сполуки України з Росією. А прецінь се виходячи з тої точки, що Україна становить частину решти Росії, було-б корисне і для загально державного становища Росії. Тим часом правительство, котре стреміло до цілковитого знищення окремішности України з політичного погляду, заразом в торговельних зносинах дуже строго придержувало ся тої окремішности, обкладаючи високим цдом вивіз з України до Росії всяких продуктів, чи то промислу, чи сирових, як горівки тютюну, і т. п.¹⁾, що розтягнуено навіть на слобідську Україну. яка не мала жадної окремішности. Правительство посувало той визиск так далеко, що старало ся захопити в свої руки вивіз волів за границю (найбільш до Шлеска, Іданська, а також до Королевця), що становив побіч горівки найбільше жерело доходів.²⁾ „Понеже

1) На підставі указу з вересня 1727 р. при вивозі з України тютюну до Росії платила ся на границі „пошлина“ з пуда 20 коп., а з фунта грїш. Так само мусли платити навіть ті, що їдучи з України до Росії мали при собі тютюн для власного ужитку. Т. 63, ст. 316—17.

2) В XVIII в. годівля волів на Україні в наслідок догідних обставин (степені пасовища і луги) вела ся на широку скалю. Прим. бувший козотопський сотник Андрій Кандиба в 1719 р. вислав на продаж до Іданська 300 штук волів, з продажі котрих по відтрученю подорожних видатків дістав 6.000 рублів. А. Лазаревскій, Описаніє Старой Малороссія, т. II., ст. 190.

Намъ извѣстно, — говорило ся в указї кн. Шаховскому з 17 мая 1735 року, — коимъ образомъ быками великій торгъ изъ Украины въ Бреславль прежде сего отправлялся, которые, покупая дешевою цѣною, съ немалою прибылью тамо продавались, а Намъ нынѣ въ тѣхъ краяхъ нужда въ деньгахъ состоитъ, того ради розсудили Мы за благо сей способъ употребить и для того повелѣваемъ вамъ въ Украинѣ купить такихъ быковъ до трехъ тысячъ или болѣе, какою дешевою цѣною возможно, и которые къ такой тамошней продажѣ способны, и оныя съ вѣрными добрыми купцами въ томъ торгѣ обыкновенными отправить надлежащимъ порядкомъ въ Шлезію и велѣтъ тамо продавать настоящею лучшею цѣною... Мы сію комиссію вамъ наилучше рекомендуемъ, ибо отъ того казнѣ Нашей можетъ произойти немалая польза¹⁾ Таке саме порученє одержав ген. Вайсбах.²⁾ Мініх прим., коли пропонував правительству закупно горівки на Україні для шинків при Ладожськїм каналї, то теж не поводив ся при тїм думкою підпираня тамошнього промислу, а робив се тому, що то було догідно і зисковно. „Въ прошлыхъ годахъ — писалъ він до В. Т. Сов. в 1727 р. — въ бытность мою при Ладожскомъ каналѣ, по указамъ высокоблагенныя памяти Его (Петра Вел.) и Ея (Катерини І) Императорскихъ Величествъ, для покупки на продажу при помянутомъ каналѣ вина, отъ того канала посылались въ малороссійскіе города оберъ-офицеры и то вино въ малороссійскихъ городахъ покупали дешевою цѣною, отъ котораго по продажѣ при каналѣ въ казнѣ Вашего Имп. Вел. учинена немалая прибыль... А понеже на продажу въ ладожскихъ кабакахъ вино присылается изъ Новгорода, которое въ покупкѣ противъ малороссійскаго дороже и хуже и такой прибыли отъ онаго, какъ отъ малороссійскаго, быть не можетъ“, для того Мініх просив о виа-сиінованє йому 10.000 рубл. на закупно потрібної горівки на Україні, що В. Т. Сов. зробив.³⁾ За те все звичайно плачено Україні підлою монетою. „Баронъ Остерманъ разсуждать и мнѣніе свое представитъ приказанъ, чтобъ мѣдныя деньги военной коллегіи посылать въ полки, которые обрѣтаться будутъ на Украинѣ, въ Сибири и на низу, такожъ и адмиралтейской коллегіи и въ прочемъ (sic!) коллегіямъ, которые въ тѣхъ мѣстахъ больше расходу имѣють, и о томъ дать тѣмъ коллегіямъ указъ секретно, а въ народъ публиковать о томъ недлажить, отъ того

¹⁾ Т. 111, ст. 173.³⁾ Ibidem.⁴⁾ Т. 69, ст. 825.⁵⁾ Ibidem.

де можетъ быть польза, что въ здѣшнихъ мѣстахъ обра- щать ся будетъ монета серебрянная, а мѣдныя, въ отдаленныхъ вышеозначенныхъ мѣстахъ“.¹⁾ Як бачимо, тут Україну трактовано на рівні з Сибиром і надкаспійськими степами. І земля на Україні була для російського правительства диспозиційним фондом, з котрого воно щодро наділяло всякого рода людей, які йому були потрібні або в чім небудь прислужили ся, а які були потім для місцевої людности найбільшими гнобителями. Діставали тут маєтності російські маґнати²⁾, російські (фіцери³⁾, офіцери-Німці в російській службі, сербські та чорногорські зайти⁴⁾, які понаходили сюди в часі турецьких воєн Петра Вел. з Турцією. Дістав тут землю на оселене і з українських податків удержував платню сербський гусарський полк і т. и.⁶⁾

Так, як се тут робило російське правительство, поступають держави в підбитих провінціях, котрих не сподівають ся при собі на дальше удержати, отже користаючи з часу, визискують їх усяким можливим способом. Та тої засади тут не можна прикласти, бо коли приглянути ся знова заходам правительства, щоб Україну як найтіснійше получитьи з Росією, то вийде разяча суперечність. Не можна теж покласти сього на карб спеціально російської тактики, бо Росія не поступала так з иньшими підбитими краями, от хочби взяти надбалтійські провінції. Слідячи відносини російського правительства до України, відносимо вражінє, що поступованє правительства націхованє здержуваною злобою, а то просто й ненавистю до всього, що українське, — і так поступають лишень з тим, кого треба бояти ся, а толерують його, бо мусять толерувати. Взагалі, як кажу, відносини ті такі дивні, що тяжко найти для них де небудь аналогію — хіба знов таки в Росії — в відносинах її — до Запорожської Січі. Чи жби се була ненависть російського „благоустройства“ до українського „самовольства“ та „непостоянства“?

¹⁾ Т. 63, ст. 64.

²⁾ Меньшиков Почеп, Ямпіль і ин., по нїм граф Головін. Т. 104, ст. 375. Кн Шаховский дістав в 1734 р. маєтності „на стіл“. Т. 108, ст. 354. ³⁾ Прим. глухівський командант Тургенев. Т. 104, ст. 10.

⁴⁾ Звісний вже Гаврило Милорадович дістав Калюжинці (в прилуцькім полку) і Нахайку (в ніжин.). Т. 63, ст. 592. Його брат Михайло був полковником гадяцьким, а в 1727 р. він сам дістав те полковництво. ⁵⁾ Т. 94, ст. 681. ⁶⁾ Т. 84, ст. 567.